

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Karin Fridh

Vem får sluten ungdomsvård?
– En studie av domstolars tillämpning av
synnerliga skäl

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare: Helén Örnemark Hansen

Straffrätt

Termin 9

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRKORTNINGAR	5
1. INLEDNING	6
1.1 Syfte och frågeställningar	7
1.2 Avgränsningar	9
1.3 Metod och material	10
1.4 Disposition	10
2. SÄRBEHANDLING AV UNGA LAGÖVERTRÄDARE	12
2.1 Straffrättsideologisk grund	12
2.2 Från fängelse till slutna ungdomsvård	15
2.3 Syftet med den slutna ungdomsvården	16
2.3.1 Ett mjukare alternativ	16
2.3.2 Vårdande verkställighet	17
3. VALET AV SLUTEN UNGDOMSVÅRD	19
3.1 Allmänt om påföljdsbestämningen för unga lagöverträdare	19
3.2 Synnerliga skäl för ett frihetsberövande	20
3.2.1 Straffvärde	20
3.2.2 Brottets art och tidigare brottslighet	21
3.3 Utrymme att beakta den unges behov av vård?	22
3.3.1 Utgångspunkt - Vårdbehovet saknar betydelse	22
3.3.2 Slutna ungdomsvård i vissa fall olämpligt för den utan vårdbehov	23
3.3.3 Förhållandet mellan LSU och LVU	25
4. ALTERNATIVEN	27
4.1 Ungdomsvård och ungdomstjänst	27
4.2 Andra icke frihetsberövande påföljder	29
4.3 Socialtjänstens yttranden	30
4.4 2007 års ändringars betydelse för valet av slutna ungdomsvård	31

5. TIDIGARE UTVÄRDERINGAR AV SLUTEN UNGDOMSVÅRD	33
5.1 Fler frihetsberövanden	33
5.2 Längre strafftider	35
5.3 Skälen att döma till sluten ungdomsvård	36
5.4 Vilka är ungdomarna?	36
6. DOMAR FRÅN GÖTA HOVRÄTT	38
6.1 Fall där hovrätten dömt till sluten ungdomsvård	38
6.1.1 Slutn ungdomsvård för rån	38
6.1.2 Kommentar	39
6.1.3 Slutn ungdomsvård för mord	40
6.1.4 Kommentar	41
6.1.5 Slutn ungdomsvård för grovt rån	42
6.1.6 Kommentar	42
6.1.7 Slutn ungdomsvård för allvarlig våldtäkt	43
6.1.8 Kommentar	44
6.1.9 Slutn ungdomsvård för rån	45
6.1.10 Kommentar	45
6.2 Fall där hovrätten ändrat till en alternativ icke- frihetsberövande påföljd	46
6.2.1 Skyddstillsyn i förening med fängelse för grov misshandel	46
6.2.2 Kommentar	47
6.2.3 Skyddstillsyn med samhällstjänst för grov misshandel	48
6.2.4 Kommentar	49
6.2.5 Ungdomsvård med ungdomstjänst för våldtäkt	50
6.2.6 Kommentar	51
6.2.7 Ungdomsvård för grov misshandel	52
6.2.8 Kommentar	53
6.3 Översiktstabeller	54
7. DOMARINTERVJUER	58
7.1 Intervjupersoner, metod och intervjufrågor	58
7.2 Intervjuanalys	58
7.2.1 Om det ökade antalet frihetsberövanden	58
7.2.2 Om betydelsen av de ungas vårdbehov	60
7.2.3 Om alternativen	61
7.2.4 Om straffrättsideologi	62
8. ANALYS	64
9. AVSLUTANDE KOMMENTAR	70
BILAGA A – INTERVJUFÅRGOR	71
Frågor angående valet av slutn ungdomsvård	71

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	72
RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	74

Summary

This essay examines the use of closed institutional youth care within the Swedish criminal justice system. The sentence was introduced in 1999 and is constructed as a substitute to imprisonment for those who commit severe offences before the age of 18. The prerequisites for a conviction to closed institutional youth care are exactly the same as the prerequisites for a sentence to imprisonment; extraordinary reasons with regards to the penal value, the nature of the crime or crimes or the fact that the accused has previously been guilty of committing a crime or crimes. The main purpose of closed institutional youth care was to keep young criminals outside the unfavorable environment in the state prisons and to give better opportunities for institutional care and treatment at the special youth homes run by SiS.

Despite the fact that closed institutional youth care under its enforcement is completely aimed at treatment the young criminals need for treatment shall not be taken into consideration when choosing the sentence. This essay focuses on scrutinising whether this is actually followed in the adjudication process. The survey takes its starting point in the reported increase in the number of deprivations of liberty and the increased length of the terms of punishment as a result of the introduction of closed institutional youth care and consists of a study of nine cases regarding closed institutional youth care from Göta Court of Appeal from 2006 and 2008. The study aims at illustrating what in effect becomes crucial in deciding whether the sentence should become closed institutional youth care and what matters the courts take into consideration. The case study is complemented by a smaller interview study with two judges sentencing in criminal actions against young people. This study aims at demonstrating how different judges can relate to and deliberate about the choice of closed institutional youth care.

Both studies show that counter to the intentions of the lawmaker courts tend to take young criminals need for treatment into account when sentencing to closed institutional youth care, and also to make assessments about individual prevention. In addition to the penal value, the nature of the crime or the fact that the accused has previously been guilty of committing a crime or crimes the courts also take the young criminals personal conditions into account. In effect courts tend to be more inclined to sentence to closed institutional youth care in cases where this seems like the most appropriate solution in order to keep the young criminal from committing further offences. This becomes particularly clear in cases where the young criminal has an extensive history of previous offences and social services point out that they no longer have the resources to take care of the young criminal. Meanwhile courts are also more likely to sentence young criminals to an alternative non-liberty-depriving sentence if they show signs of a positive development, a development that could be seen as a reduced need for treatment and a reduced risk for further offences.

The essay links this adjudication which focuses on individual prevention to the ideological base for the special treatment of young criminals, the so called social school where punishment is replaced by treatment and individual prevention plays a key role in sentencing. The adjudication is held not to be just since it means that young criminals that are in need of treatment and that are more likely to commit further offences risk being sentenced to a more severe punishment than others.

Sammanfattning

Denna uppsats behandlar valet av slutna ungdomsvård i svensk rätt. Påföljden som infördes år 1999 är tänkt att fungera som en ren ersättning av fängelsestraffet för de ungdomar som begår allvarliga brott innan 18 års ålder. Förutsättningarna för en dom på slutna ungdomsvård är därför precis desamma som för en dom på fängelse, det vill säga det krävs synnerliga skäl med hänsyn till brottets straffvärde, art eller tidigare brottslighet hos den unge. Vad man ville åstadkomma med den slutna ungdomsvården var ett sätt att hålla ungdomar utanför kriminalvården och den skadliga miljön i fängelserna samtidigt som de under verkställigheten på de särskilda ungdomshemmen i SiS regi skulle ges långt bättre möjligheter till särskilt anpassad vård och behandling.

Även om slutna ungdomsvård på verkställighetsplanet är helt inriktat på vård och behandling ska den unges behov av vård inte ges någon som helst betydelse vid valet av påföljden. Denna uppsats är en kritisk granskning av huruvida denna uppdelning verkligen följs i rättstillämpningen och ifrågasätter om inte den vård- och behandlingsinriktade verkställigheten även påverkar själva valet av påföljden. Granskningen tar sin utgångspunkt i den konstaterade ökningen av antalet frihetsberövanden av ungdomar och de ökade strafftiderna sedan införandet av det mjukare och mer vårdinriktade alternativet till fängelse och består av en studie av alla domar rörande slutna ungdomsvård från Göta hovrätt år 2006 och 2008. Studien syftar till att klargöra vad som i praktiken blir avgörande för huruvida påföljden ska bestämmas till slutna ungdomsvård och vad man härvid tar hänsyn till, framförallt undersöks vilken roll de ungas behov av vård och individualpreventiva överväganden kan sägas spela. Till detta knyts även en mindre intervjustudie med domare som dömer i ungdomsmål för att belysa hur enskilda domare kan förhålla sig till och resonera kring valet av slutna ungdomsvård.

Båda studierna visar att det tvärt emot lagstiftarens intentioner finns tendenser att beakta de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar vid valet av slutna ungdomsvård. Domstolar ser utöver straffvärde, art och återfall även till de ungas personliga förhållanden och är mer benägna att döma till slutna ungdomsvård om det är den påföljd man anser mest lämplig för att förhindra den unge från att återfalla i brott. Särskilt tydligt är detta i fall där den unge redan har ett omfattande brottsregister och socialtjänsten anser att deras resurser är uttömda eller otillräckliga för att möta den unges behov av vård eller ge den prevention som krävs. Samtidigt är man mer benägen att döma till alternativa icke frihetsberövande påföljder i stället för slutna ungdomsvård om den unge visar tecken på en positiv utveckling, något som kan kopplas samman med ett minskat behov av vård och en minskad risk för framtida återfall.

Den individualpreventivt präglade tillämpningen av sluten ungdomsvård som studierna visar på knyts i uppsatsen till behandlingstanken som straffrättsideologisk grund för särbehandlingen av unga lagöverträdare och ifrågasätts ur ett rättviseperspektiv då den i praktiken innebär att ungdomar som bedöms ha ett visst vårdbehov och en större återfallsrisk riskerar att få ett strängare straff än andra.

Förkortningar

BrB	Brottsbalken
BRÅ	Brottsförebyggande rådet
Ds	Departementsserien
HD	Högsta Domstolen
LSU	Lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård
LUL	Lag (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare
LVU	Lag (1990:52) om vård av unga
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
Prop.	Proposition
SoL	Socialtjänstlagen
SOU	Statens offentliga utredningar
SiS	Statens institutionsstyrelse

1. Inledning

”Äntligen har det kommit en påföljd som är anpassad till ungdomar som begår grova brott! Tidigare undvek jag i görligaste mån att döma ungdomar till fängelse.”¹

Hur samhället ska hantera unga lagöverträdare har länge varit en omdiskuterad fråga i den kriminalpolitiska debatten. Eftersom ungdomar är den grupp i samhället som i förhållande till sin storlek är mest brottsaktiv och kriminalpolitiken har som främsta syfte att förebygga brott blir effektiva åtgärder gentemot unga brottslingar en mycket viktig kriminalpolitisk fråga.² Samtidigt är unga lagöverträdare just på grund av sin ungdom i särskilt stort behov av både hjälp, vård och stöd för att ha en möjlighet att komma bort från kriminaliteten. När det gäller unga lagöverträdare har samhället därför dubbla uppgifter, man ska både stödja och hjälpa den unge att komma bort från kriminaliteten samtidigt som man ändå måste reagera på och motverka brott.³ Hanteringen av unga lagöverträdare sker mot denna bakgrund i samverkan mellan rättsväsendet och socialtjänsten. En samverkan där socialtjänsten svarar för uppgiften att stödja och hjälpa genom att utifrån den unges bästa vidta åtgärder med stöd av SoL och LVU medan uppgiften att reagera på och motverka brott istället åvilar rättsväsendet som utifrån mer straffrättsliga principer har att på ett tillräckligt ingripande sätt straffa de unga brottslingarna.⁴

Att unga människor som begår brott på grund av bristande utveckling och mognad inte bör straffas på samma villkor som vuxna har sedan länge varit en grundtanke i den svenska straffrätten. Tanken bygger på erfarenheten att straffrättsliga ingripanden mot ungdomar måste anpassas till deras brist på mognad, begränsade erfarenheter och särskilda förhållanden och den har sitt allra tydligaste uttryck i straffbarhetsåldern. För brott begångna innan 15 års ålder får det inte utdömas någon som helst straffrättslig påföljd.⁵ Men även för de som begår brott mellan 15-20 års ålder finns en omfattande särreglering. Utgångspunkten i påföljdssystemet för dessa ungdomar är att de i första hand ska hanteras utanför kriminalvården och istället bli föremål för insatser inom socialtjänsten. Socialtjänsten och inte kriminalvården har därmed det övergripande ansvaret för att genom särskilt anpassad vård och behandling få unga brottslingar på rätt köl igen.⁶

¹ En domare uttalar sig om sluten ungdomsvård, SiS 2002, 'Sluten ungdomsvård - en uppföljning' s. 14.

² Prop. 2005/2006:156 s. 36.

³ Ds 1997:32 s. 57.

⁴ Ibid. s. 67.

⁵ Ibid. s. 77.

⁶ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott* s. 274.

Utöver principen att unga lagöverträdare i första hand ska bli föremål för insatser inom socialtjänsten har det sedan länge också varit en grundläggande straffrättslig princip att man endast i undantagsfall ska kunna döma ungdomar till fängelse. Dels för att det inte är rimligt att straffa unga lika hårt som vuxna men också för att fängelsestraffet ytterligare kan förstärka en negativ utveckling. Frihetsberövanden anses innebära särskilda skaderisker för unga människor och bör därför undvikas i så stor utsträckning som möjligt. I vissa fall begår ungdomar dock så allvarliga brott att samhället måste kunna ingripa med en frihetsberövande påföljd.⁷ Här användes tidigare fängelsestraffet men genom en reform av påföljdssystemet år 1999 infördes slutna ungdomsvård som ett alternativ särskilt anpassat för de som begår brott innan 18 års ålder. I korthet innebär slutna ungdomsvård att den unge istället för att sättas i fängelse tas in för vård och behandling på något av SiS särskilda ungdomshem under den av domstolen bestämda tiden utifrån brottslighetens straffvärde, lägst fjorton dagar och högst fyra år.⁸

Vad man ville åstadkomma med den slutna ungdomsvården var ett sätt att hålla unga lagöverträdare utanför den skadliga miljön i fängelserna samtidigt som man skapade bättre möjligheter till kvalificerad vård och behandling under verkställigheten.⁹ Att påföljden kom att kallas slutna ungdomsvård har alltså sin grund i att det på verkställighetsplanet handlar om en påföljd med betydande vård- och behandlingsinsatser. Benämningen kan dock även ge sken av att ett bestämt vårdbehov ska ligga till grund för själva valet av påföljden. Så är dock inte fallet utan förutsättningarna för att döma till slutna ungdomsvård är precis desamma som för en dom på fängelse innan 1999 års reform, det vill säga det krävs synnerliga skäl med hänsyn till brottets straffvärde, art eller tidigare brottslighet hos den unge.¹⁰ Någon ändring av påföljdspraxis var inte heller avsikten med reformen, utan den syftade enbart till att skapa en mjukare övergång mellan de icke frihetsberövande påföljderna och fängelsestraffet för de allra yngsta lagöverträdarna. Ett frihetsberövande av den som begår brott innan 18 års ålder ska således även om det är fråga om slutna ungdomsvård endast ske i sällsynta undantagsfall.¹¹

1.1 Syfte och frågeställningar

Tvärt emot intentionerna bakom 1999 års reform visar de utvärderingar som gjorts att andelen unga som får frihetsberövande straff ökat kraftigt efter införandet av den slutna ungdomsvården samtidigt som strafftiderna blivit längre. Till viss del beror detta på förändringar i brottsligheten men det beror även på straffskärpningar i och med införandet av det nya och mjukare

⁷ Ds 1997:32 s. 105 f.

⁸ Öman S, Advokaten 2000 nr 3, 'Slutna ungdomsvård – ett år med ny påföljd.', s. 28.

⁹ Prop. 1997/98:96 s. 153 f.

¹⁰ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott* s. 422.

¹¹ Ds 1997:32 s. 106.

alternativet till fängelse.¹² Att sluten ungdomsvård skulle komma att användas i vidare mån än fängelse före reformen och att strafftiderna skulle öka kan inte anses ha varit lagstiftarens avsikt. Mot denna bakgrund bör ifrågasättas om inte utformningen av den slutna ungdomsvården på verkställighetsplanet med fokus på vård och behandling även påverkar själva valet av påföljden. Eftersom det handlar om ett mjukare alternativ till fängelse helt inriktat på särskilt anpassad vård och behandling kan antas att sluten ungdomsvård anses lämpligt för ett större antal ungdomar än fängelse och att domstolar i sina bedömningar av huruvida påföljden ska utdömas tvärt emot lagstiftarens intentioner även ser till de ungas behov av vård och gör individualpreventiva bedömningar.

Enligt lagstiftaren ska den unges behov av vård inte spela någon som helst roll vid valet av sluten ungdomsvård och individualpreventionen ska få sin betydelse först på verkställighetsplanet. Syftet med denna uppsats är att kritiskt granska huruvida denna uppdelning verkligen följs i rättstillämpningen. Fokus ligger här på en studie av alla domar rörande sluten ungdomsvård från Göta Hovrätt från år 2006 och år 2008. Studien syftar till att klargöra vad som i praktiken blir avgörande för huruvida påföljden ska bestämmas till sluten ungdomsvård och vad man härvid tar hänsyn till, framförallt belyses vilken roll de ungas behov av vård och individualpreventiva överväganden kan sägas spela. Till rättsfallsstudien knyts även en mindre intervjustudie med två domare som dömer i ungdomsmål och deras reflektioner i frågan, detta för att belysa hur enskilda domare kan resonera kring och förhålla sig till valet av sluten ungdomsvård. För att tydliggöra mitt syfte har jag arbetat utifrån följande frågeställningar:

- På vilken straffrättsideologisk grund vilar särbehandlingen av unga lagöverträdare?
- Vad var syftet med införandet av sluten ungdomsvård?
- Finns det utrymme att beakta de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar vid valet av sluten ungdomsvård?
- Hur motiveras synnerliga skäl för sluten ungdomsvård?
- Hur motiveras att alternativa icke frihetsberövande påföljder kan/inte kan anses tillräckligt ingripande?
- Vad säger domstolar om de ungas behov av vård och situation i övrigt i fall rörande sluten ungdomsvård?

Mot bakgrund av uppsatsens huvudsakliga syfte som är att kritiskt granska huruvida verkställigheten av den slutna ungdomsvården med fokus på vård och behandling även påverkar själva valet av påföljden ligger tyngdpunkten här på hur domstolar motiverar synnerliga skäl för ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård och på vilken roll de ungas behov av vård och individualpreventiva överväganden kan sägas spela. Även hur domstolar motiverar att alternativa icke frihetsberövande påföljder kan eller inte kan

¹² Kühlhorn E, *Sluten ungdomsvård, rättsliga reaktioner på de ungas brott före och efterinförandet 1999*, Forskningsrapport nr 5 2002 SiS, s. 6.

anses tillräckligt ingripande spelar en viktig roll om man vill studera tillämpningen av synnerliga skäl.

För att bättre kunna analysera dessa frågor krävs dock även en kortare presentation av den straffrättsideologiska grund på vilken särbehandlingen av unga lagöverträdare vilar, en genomgång av syftet bakom införandet av sluten ungdomsvård samt en utredning av gällande rätt kring synnerliga skäl och valet av sluten ungdomsvård för att se om här finns utrymme att beakta de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar. Först därefter kan den faktiska tillämpningen av synnerliga skäl i domstolarna analyseras genom studien av fall från Göta Hovrätt och den mindre intervjustudien.

1.2 Avgränsningar

Ämnet sluten ungdomsvård är omfattande och det finns många intressanta vinklingar, inte minst vad gäller själva verkställigheten och dess innehåll. Jag har dock, vilket framgår av min frågeställning, valt att fokusera på själva påföljdsvalet. Detta innebär att verkställigheten av den slutna ungdomsvården och dess utformning kommer att beröras enbart i den del denna kan sägas ha en direkt eller indirekt påverkan för valet av påföljden.

Jag har vidare valt att behandla valet av sluten ungdomsvård främst ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Om utformningen av påföljden med fokus på särskilt anpassad vård och behandling tvärt emot lagstiftarens intentioner leder till att fler unga brottslingar får en frihetsberövande påföljd kan detta nämligen tolkas som att ungdomar med ett visst vårdbehov anses mer lämpliga för sluten ungdomsvård än andra och att detta påverkar domstolars bedömning av synnerliga skäl. En sådan individualpreventivt präglad tillämpning av sluten ungdomsvård ger upphov till frågor om rättvisa, proportionalitet och likhet inför lagen. I detta kan även ett barnperspektiv läsas in. Ett frihetsberövande straff innebär en stor skaderisk för barn under 18 år och det bör därför undvikas i största möjliga mån för alla grupper av barn och ungdomar, oavsett deras eventuella behov av vård. Slutligen har uppsatsen även en ambition att se på problemen med den slutna ungdomsvården ur ett straffrättsideologiskt perspektiv. Detta eftersom tanken att ungdomar bör dömas till vård har sin grund i den så kallade behandlingstanken där individualpreventionen har en framträdande roll vid valet av påföljd.

Den valda inriktningen innebär att jag helt kommer att bortse från mer rättsekonomiska frågor, exempelvis vad gäller de mycket stora kostnader som den slutna ungdomsvården faktiskt innebär och vad detta har för konsekvenser. Vidare kommer jag enbart att behandla den rättsliga regleringen och praxis kring unga lagöverträdarna i åldern 15-17. Även för de i åldern 18-20 finns en viss särbehandling. Denna berörs dock inte i uppsatsen eftersom sluten ungdomsvård enbart kan dömas ut för brott begångna mellan 15 och 17 års ålder.

1.3 Metod och material

Jag har i första hand använt mig av traditionell juridisk metod. Detta i uppsatsens beskrivande del där jag har studerat och använt mig av lagtext, förarbeten, doktrin och praxis om slutna ungdomsvård. Då den slutna ungdomsvården är en relativt ny påföljd finns inte så många fall från HD varvid jag strävat efter att beröra alla av relevans för att ge en så heltäckande bild som möjligt av rättsläget på området. På grund av det mindre antalet HD-fall har jag även använt mig av hovrättspraxis för att visa på för frågeställningen intressanta rättsliga problem och lösningar. Utöver detta har jag även använt mig av kriminalstatistik från BRÅ och befintlig samhällsvetenskaplig forskning om slutna ungdomsvård, framförallt vad gäller den konstaterade ökningen av antalet frihetsberövanden som är en viktig del av min utgångspunkt men också vad gäller förklaringen till denna.

Materialet till min rättsfallsstudie består av alla domar rörande slutna ungdomsvård från Göta hovrätt år 2006 och år 2008. Jag har valt att studera domar från just Göta hovrätt dels för att få ett hanterbart urval men även för att få möjlighet att se närmare på sådana fall som av olika anledningar överklagats efter behandling i tingsrätten. De båda tidsperioderna har valts dels för att jag ska ha möjlighet att kunna ta i beaktande vad lagändringarna i påföljdssystemet för unga lagöverträdare från år 2007 får för inverkan på valet av slutna ungdomsvård men även för att få ett för detta arbete lagom antal domar. Rättsfallsstudien har vidare formen av en tillämpningsstudie eftersom jag valt att tittat på hovrättsfall vilka inte kan anses prejudicerande på samma sätt som fall från HD. Jag har i min granskning tittat dels på vad som sägs utgöra synnerliga skäl för ett frihetsberövande alternativt vad som sägs utgöra skälen mot ett sådant men också vad som sägs om de ungas vårdbehov och situation i övrigt och vilken påverkan dessa faktorer kan tänkas ha på själva valet av påföljd.

Till rättsfallstudien knyts även en mindre intervjustudie där jag intervjuat två domare som dömer i ungdomsmål. Denna del utgörs mer av en kvalitativ analys för att få in domarperspektivet och se hur enskilda domare kan förhålla sig till och resonera kring valet av slutna ungdomsvård, särskilt vad gäller det ökade antalet frihetsberövanden och den eventuella betydelsen av de ungas behov av vård och individualpreventiva övervägningar.

1.4 Disposition

Uppsatsen inleds med ett kortare avsnitt om särbehandlingen av unga lagöverträdare i straffrätten och dess orsaker. Därefter beskrivs hur vi i Sverige gått från att döma unga lagöverträdare till fängelse till att istället ersätta detta straff med vård och behandling på särskilda ungdomshem. Efter det följer en genomgång av tankarna bakom den slutna ungdomsvården, detta för att belysa hur lagstiftaren tänkt sig att påföljden ska fungera. Följande avsnitt behandlar påföljdsbestämningen för unga lagöverträdare som den ser ut idag och tillämpningsområdet för den slutna ungdomsvården,

framförallt behandlas rättsläget kring synnerliga skäl för ett frihetsberövande av den som begått brott innan 18 års ålder. Därefter följer en närmare genomgång av alternativen till ett frihetsberövande i form av slutna ungdomsvård. Här berörs ändringarna av påföljdssystemet för unga lagöverträdare från den 1 januari 2007 i den del dessa kan antas ha betydelse för tillämpningen av den slutna ungdomsvården. Uppsatsens deskriptiva del avslutas med en sammanfattning av de utvärderingar som gjorts av den slutna ungdomsvården som visar på ett ökat antal frihetsberövanden med markant längre strafftider sedan införandet av den nya ungdomsspecifika påföljden.

Härefter följer uppsatsens undersökande del i form av en studie av nio fall rörande slutna ungdomsvård från Göta Hovrätt. Den undersökande delen avslutas med den mindre intervjustudien där två domare som dömer i ungdomsmål tillfrågats om sin syn på den slutna ungdomsvården och dess tillämpningsområde. Uppsatsen avslutas med en analys där jag knyter samman resultaten från rättsfallsstudien och intervjustudien för att besvara vad som i praktiken blir avgörande för huruvida påföljden ska bestämmas till slutna ungdomsvård och vad man härvid tar hänsyn till. På detta följer en avslutande kommentar med intressanta frågor som vuxit fram under arbetets gång men som legat utanför ramen för detta arbete.

2. Särbehandling av unga lagöverträdare

Innan man försöker besvara frågan huruvida det vid valet av slutna ungdomsvård finns utrymme att beakta de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar bör man känna till något om de straffrättsliga ideologier som ligger till grund för påföljdssystemet i stort och för särbehandlingen av unga lagöverträdare i synnerhet. Här finns nämligen förklaringen till varför olika påföljder ser ut som de gör och hur de är tänkta att fungera. Vidare bör man känna till hur vi i svensk rätt gått från att döma unga lagöverträdare till vanligt fängelse till att istället ersätta detta fängelsestraff med vård och behandling på särskilda ungdomshem.

Detta avsnitt behandlar just den straffrättsliga grunden för särbehandlingen av unga lagöverträdare och vägen från fängelse till slutna ungdomsvård. Som ett led i att besvara uppsatsens övergripande syfte om huruvida utformningen av den slutna ungdomsvården med fokus på vård och behandling även påverkar själva valet av påföljden behandlas här även syftet med införandet av slutna ungdomsvård. Detta för att belysa hur lagstiftaren tänkte sig att påföljden skulle fungera.

2.1 Straffrättsideologisk grund

Särbehandlingen av unga lagöverträdare har sin grund i en allmän föreställning om att unga människor kräver särskild behandling. Eftersom ungdomar är inne i en känslig utvecklingsfas anser man att samhället måste ha ett större överseende med denna åldersgrupp. Unga lagöverträdare ska därför i första hand bli föremål för insatser inom socialtjänsten istället för att dömas till samma straff som vuxna.¹³ Viktigt att notera är att denna strävan att särbehandla unga kriminella genom att inrikta påföljden på behandling innebär ett avsteg från den utgångspunkt som påföljdssystemet i övrigt intar. Det centrala i påföljdsbestämningen i Brottsbalken är nämligen den brottsliga gärningen och att straffet ska bestämmas utifrån brottets straffvärde.¹⁴ Medan påföljdssystemet i stort är gärningsorienterat innebär särbehandlingen av unga lagöverträdare ett mycket mer gärningsmanorienterat synsätt där socialtjänstens uppgift är att agera för den unges bästa genom att anpassa påföljden till det ingripande som framstår som mest lämpligt för den unge.¹⁵ I särbehandlingen av unga lagöverträdare läggs på detta sätt den unges individuella behov av behandling och situation i övrigt till grund för samhällets val av straffrättslig reaktion på den brottsliga gärningen.¹⁶

¹³ SOU 1993:35 s. 210.

¹⁴ JT 2000 nr 1, Sitte Durling C, 'Påföljder för unga lagöverträdare', s. 237 f.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Ds 1997:32 s. 61.

Grundpelarna i dagens påföljdssystem är proportionalitet och rättvisa. Hela påföljdssystemet kan sägas bygga på en slags proportionalitetstanke där brottslighetens svårhet ska avspeglas i straffets stränghet. I särbehandlingen av unga lagöverträdare finns dock ett mycket större genomslag för den så kallade behandlingstanken där straff ersätts med vård och påföljdsvalet styrs mer av individualpreventiva överväganden om vilken verkan olika påföljder kan tänkas ha på den unges benägenhet att begå nya brott.¹⁷ Exempelvis innebär de ungdomsspecifika påföljderna ungdomsvård och ungdomstjänst i socialtjänstens regi att individualpreventiva hänsyn ska tas av domstolen redan på påföljdsnivå eftersom domstolen här måste avgöra om det finns ett särskilt vårdbehov hos den unge och göra bedömningar om vilken påföljd som är mest lämplig för att motverka att den unge återfaller i brott.¹⁸

När Brottsbalken trädde i kraft år 1965 var hela påföljdssystemet influerat av behandlingstanken och det gällde för domstolen att välja den påföljd som var bäst ägnad att främja den tilltalades anpassning i samhället.¹⁹ Den som hade begått brott skulle påverkas att inte göra om det och påföljden skulle för att motverka återfall anpassas till den dömdes personliga förhållanden, så kallad individualprevention.²⁰ De individualpreventiva teorierna som grund för val av påföljd ansågs dock leda till bristande rättssäkerhet och utsattes för en omfattande kritik. Idag har de också frångåtts på flera viktiga områden till förmån för proportionalitetstanken där man istället betonar straffvärdet som grund för val av påföljd och att personer som begår samma slags brott ska dömas lika. I särbehandlingen av unga lagöverträdare finns de individualpreventiva tankegångarna dock i stor utsträckning kvar och behandlingstanken har fortfarande en framträdande roll.²¹

I början av 1990-talet ställde den så kallade Ungdomsbrottskommittén frågan om inte socialtjänstpåföljderna helt borde tas bort för att istället tillämpa de mer straffrättsliga principerna som gäller för vuxna även för unga lagöverträdare. Man framhöll vikten av att varje reaktion på brott bör tillgodose de krav som följer av principerna om rättvisa, förutsebarhet och proportionalitet och att det då inte är möjligt att överlämna åt de sociala myndigheterna att bestämma påföljdens innehåll utifrån ett vårdbehov. Man betonade att straff utmätt efter den enskildes vårdbehov kan leda till olikheter inför lagen och att det i praktiken dessutom kan vara nästan omöjligt att i det enskilda fallet göra säkra prognoser över detta vårdbehov.²² Ungdomsbrottskommittén kritiserade socialtjänstpåföljdernas individualpreventiva utformning och föreslog att unga lagöverträdare istället skulle dömas till precis samma påföljder som vuxna i kriminalvårdens

¹⁷ SOU 1993:35 s. 210 f.

¹⁸ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott* s. 395 f.

¹⁹ Borgeke M/ Månsson C, SvJT 2007 s.181, 'Den nya lagstiftningen om påföljder för unga', s. 181.

²⁰ Apropå 4-5/1999, 'Påföljdssystemet har blivit allt för komplext.'

²¹ SOU 2004:122 s. 144 f.

²² Prop. 1997/98:96 s. 76.

regi.²³ Man ville att påföljdsvalet för unga lagöverträdare skulle styras helt av de mer straffrättsliga principerna om proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens och att behandlingstanken skulle få sin betydelse först på verkställighetsplanet.²⁴

Ungdomsbrottskommitténs förslag om att utmönstra socialtjänstens huvudansvar för de unga lagöverträdarna fick inget gensvar. Man ansåg helt enkelt att socialtjänsten med sin behovsorienterade verksamhet var mer lämplig än kriminalvården att åstadkomma positiva förändringar i ungas kriminella beteendemönster. Resultatet blev att socialtjänsten i 1999 års reform fick behålla huvudansvaret för de unga lagöverträdarna.²⁵ Påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten gjordes dock tydligare för att bättre leva upp till de mer straffrättsliga kraven på proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens. Bland annat infördes krav på att socialnämndens yttranden i ungdomsmål måste förenas med en vårdplan med tydligt besked om vilka insatser som planeras för den unge och att domstolen mer uttalat måste pröva om de av socialnämnden planerade insatserna kan anses tillräckligt ingripande för brottet ifråga. Dessutom infördes möjligheten att kombinera ett överlämnande till de sociala myndigheterna med en särskild föreskrift om ungdomstjänst, detta för att vidga tillämplighetsområdet för överlämnandepåföljden och minska antalet frihetsberövanden av ungdomar.²⁶

Idag har påföljdssystemet för unga lagöverträdare återigen ändrats. Huvudprincipen är fortfarande att ungdomar i första hand ska bli föremål för insatser inom socialtjänsten. Sedan i januari 2007 har dock socialtjänstpåföljderna än mer anpassats till de straffrättsliga principerna om proportionalitet, konsekvens och förutsebarhet. Överlämnande till vård inom socialtjänsten har stramats upp och bytt namn till ungdomsvård samtidigt som ungdomstjänsten gjorts om till en egen fristående påföljd. Precis som ändringarna i 1999 års reform syftar 2007 års ändringar även till att minska antalet frihetsberövanden av unga lagöverträdare.²⁷

Sammantaget kan sägas att särbehandlingen av unga lagöverträdare som den ser ut idag har sin grund i två närmast motstående straffrättsliga ideologier. Samtidigt som behandlingstanken med fokus på den unges behov av vård och individualpreventiva överväganden vid valet av påföljd har ett stort genomslag ska man även tillgodose straffvärdetänkandet och de mer straffrättsliga principerna om proportionalitet, konsekvens och förutsebarhet.

²³ Prop. 1997/98:96 s. 238.

²⁴ SOU 1993:35 s. 408.

²⁵ Ds 1997:32 s. 78.

²⁶ Ibid. s. 11.

²⁷ Prop. 2005/06:165 s. 42.

2.2 Från fängelse till slutna ungdomsvård

Som nämndes inledningsvis har det sedan länge varit en grundläggande straffrättslig princip att unga lagöverträdare endast i sällsynta undantagsfall ska kunna dömas till fängelse. Eftersom fängelse är en mycket olämplig miljö för barn och ungdomar har det flera gånger även diskuterats om det inte borde införas ett absolut förbud mot att döma den som begår brott innan 18 års ålder till fängelse. Redan 1956 kom den så kallade Strafflagberedningen²⁸ med ett sådant förslag och frågan har därefter övervägts ett flertal gånger. Problemet har dock varit att det även för unga människor ansetts nödvändigt att kunna ingripa med ett frihetsberövande vid särskilt allvarlig brottslighet samtidigt som det i dessa fall inte funnits något realistiskt alternativ till fängelse.²⁹ För att kriminalpolitiken ska kunna fullgöra sin huvuduppgift att motverka brott måste det finnas möjlighet att välja en påföljd som i rimlig utsträckning avskräcker från brott, tydligt markerar grundläggande gränser och samtidigt motsvarar de krav samhället ställer på rättvisa inom straffrättskipningen.³⁰

Med tanke på de särskilda risker fängelsestraffet innebär för ungdomar ansågs det ändå otillfredsställande att det inte fanns ett alternativt frihetsberövande särskilt anpassat för ungdomar. Det faktum att man inte kan undvara frihetsstraffen trots att det handlar om mycket unga personer behöver nämligen inte innebära att man inte kan utesluta fängelse, i vart fall inte om man kan skapa ett realistiskt alternativ.³¹ Redan i början av 1990-talet utarbetade den så kallade Ungdomsbrottskommittén ett förslag på ett särskilt frihetsstraff för unga lagöverträdare och detta förslag kom sedan att utgöra grunden för den slutna ungdomsvården.³²

Till saken hör även att FN:s Barnkonvention vilken Sverige ratificerat utan någon reservation i artikel 37 c föreskriver att varje frihetsberövat barn under 18 år ska hållas åtskilt från vuxna om det inte kan anses vara till barnets bästa att så inte sker. I artikel 40 stadgas dessutom att olika åtgärder som innebär vård ska finnas tillgängliga för barn för att säkerställa att dessa behandlas på ett sätt som är lämpligt för deras välfärd och rimligt med hänsyn till deras personliga förhållanden och brottet. Trots att det svenska systemet före 1999 års reform med krav på synnerliga skäl för ett frihetsberövande av den som begått brott innan 18 års ålder innebar att det var förhållandevis få personer under 18 år som dömdes till fängelse medförde ändå avsaknaden av ett mer anpassat frihetsberövande för dessa ungdomar att det ansågs tveksamt om Sverige kunde anses leva upp till kraven i Barnkonventionen.³³

²⁸ SOU 1956:55 Skyddslag.

²⁹ Ds 1997:32 s. 110 f.

³⁰ Prop. 1997/98:96 s. 153.

³¹ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 420.

³² Borgeke M/Månsson C, SvJT 2007 s. 181 'Den nya lagstiftningen om påföljder för unga', s. 182.

³³ JT 2000:1 Sitte Durling C, 'Påföljder för unga lagöverträdare', s. 236.

Mot denna bakgrund innebar 1999 års reform av påföljdssystemet för unga lagöverträdare att man införde slutna ungdomsvård som ett alternativ till fängelsestraffet för de allra yngsta lagöverträdarna. De som innan 18 års ålder begår ett så pass allvarligt brott att rätten konstaterar synnerliga skäl ska som huvudregel därmed inte längre dömas till fängelse utan istället till slutna ungdomsvård. Möjligheten att döma till fängelse kvarstår dock om det med hänsyn till den tilltalades ålder vid lagföringen eller någon annan omständighet finns särskilda skäl däremot. Tiden för slutna ungdomsvård får av rätten bestämmas till lägst fjorton dagar och högst fyra år och det sker ingen villkorlig frigivning.³⁴

2.3 Syftet med den slutna ungdomsvården

2.3.1 Ett mjukare alternativ

Syftet med införandet av slutna ungdomsvård som ett tidsbestämt frihetsstraff för den som begår brott innan 18 års ålder var att unga lagöverträdare skulle hållas utanför fängelserna samtidigt som frihetsberövandet skulle kunna verkställas med beaktande av de särskilda hänsyn som måste tas vid frihetsberövanden av barn och ungdomar. Av förarbetena framgår också att påföljden bör ses som ett försök att skapa en mjukare övergång mellan de icke frihetsberövande påföljderna och fängelsestraffet.³⁵ Förutsättningarna för att döma till slutna ungdomsvård är dock precis desamma som för att döma till fängelse och domstolar bör därför vara precis lika restriktiva med att döma till slutna ungdomsvård som man tidigare var med att döma till fängelse.³⁶ Någon skärpning av påföljdspraxis var inte heller tanken med den nya påföljden utan den syftade enbart till att ersätta fängelsestraffet för de allra yngsta lagöverträdarna.³⁷

Med ett spann på mellan fjorton dagar och fyra år ansågs tillämplighetsområdet för den slutna ungdomsvården vara tillräckligt stort för att fängelsestraffet i princip skulle kunna utmönstras som alternativ för de yngsta lagöverträdarna.³⁸ Under arbetet med de nya lagförslagen var det många remissinstanser som tyckte att möjligheten att döma till fängelse helt borde tas bort för den som begår brott innan 18 års ålder. En del motsade sig till och med påföljden slutna ungdomsvård så länge den inte innebar att möjligheten att döma personer under 18 år till fängelse helt togs bort.³⁹ I förarbetena betonas dock att möjligheten att döma till fängelse ska finnas kvar dels för de fall där straffvärdet är så högt att ett överlämnande inte kan komma ifråga, det vill säga mer än fyra år, något som med beaktande av den så kallade ungdomsrabatten endast kan komma i fråga i extrema

³⁴ Se BrB 32 kap. § 5.

³⁵ Ds 1997:32 s. 106.

³⁶ Prop. 1997/98:96 s. 156.

³⁷ Ds 1997:32 s. 123.

³⁸ Ibid. s. 124.

³⁹ Nordlöf K, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, s. 185.

undantagsfall. Men också för de fall då en osedvanligt lång tid förflutit mellan brottet och lagföringen varvid den tilltalade inte längre passar in åldersmässigt på ett särskilt ungdomshem.⁴⁰

Sammantaget kan sägas att slutna ungdomsvård enligt lagstiftaren är tänkt att fungera som en ren ersättning av fängelsestraffet för de allra yngsta lagöverträdarna. Genom påföljden kan fängelsestraffet undvikas samtidigt som domstolar ändå har möjlighet att döma ut en påföljd som kan anses tillräckligt ingripande för den aktuella brottsligheten. Vidare är tanken att den slutna ungdomsvården ska fungera som ett mjukare alternativ till fängelse där man genom att inrikta verkställigheten på särskilt anpassad vård och behandling ska kunna angripa orsakerna till den unges kriminalitet så effektivt som möjligt.⁴¹ Trots att det rör sig om ett mjukare och mer vårdinriktat alternativ till fängelse är förutsättningarna för en dom på slutna ungdomsvård dock precis desamma som för en dom på fängelse, det vill säga det krävs synnerliga skäl. Skillnaden mellan de båda påföljderna ligger därmed helt på verkställighetsplanet och tanken var inte på något sätt att den slutna ungdomsvården skulle leda till ett ökat bruk av frihetsberövanden av barn och ungdomar. 1999 års reform syftade som tidigare nämnts snarare till att minska antalet frihetsberövanden genom införandet av möjligheten att kombinera överlämnande till vård inom socialtjänsten med ungdomstjänst.⁴²

2.3.2 Vårdande verkställighet

Ett av huvudsyftena bakom införandet av slutna ungdomsvård som ett alternativ till fängelse var just att möjliggöra en verkställighet där orsakerna till den unges kriminalitet kunde angripas så effektivt som möjligt. Som ett mer anpassat alternativ till fängelse skulle verkställigheten av den slutna ungdomsvården därför utformas med fokus på så kvalificerad vård och behandling som möjligt.⁴³ På grund av det mindre antal ungdomar som varje år dömdes till fängelse innan 1999 års reform hade man inom kriminalvården mycket begränsade erfarenheter i fråga om vård och behandling av unga lagöverträdare. Av denna anledning ansåg regeringen att ansvaret för verkställigheten av den slutna ungdomsvården skulle anförtros åt något annat organ med bättre förutsättningar att tillgodose de särskilda krav som bör gälla vid verkställighet av frihetsberövanden av unga lagöverträdare. Viktigt var dock att verkställigheten fortfarande måste kunna ske med en tillräcklig grad av säkerhet.⁴⁴

Mot denna bakgrund hamnade ansvaret för verkställigheten av den slutna ungdomsvården hos SiS som ansågs ha långt bättre möjligheter än kriminalvården att så effektivt som möjligt angripa orsakerna till den unges kriminalitet. SiS ansågs dessutom ha bättre möjligheter att minimera risken för skadeverkningar hos den unge samtidigt som man ändå kunde beakta att

⁴⁰ Ds 1997:32 s. 124.

⁴¹ Prop. 1997/98:96 s. 156.

⁴² Ds 1997:32 s. 11.

⁴³ Ibid. s. 106.

⁴⁴ Prop. 1997/98:96 s. 153.

frihetsberövandet är en straffrättslig reaktion på brott som måste ske under säkra och betryggande former.⁴⁵ Man pekade på att det hos SiS fanns en lång och bred erfarenhet av arbete med de ungdomar som primärt kommer ifråga för frihetsberövande påföljder, detta genom driften av de särskilda ungdomshemmen där ungdomar omhändertas enligt 12 § LVU. På dessa så kallade § 12-hem hade SiS dessutom tillgång till den typ av låsta institutioner som krävdes för att kravet på säkerhet skulle kunna tillgodoses.⁴⁶

Verkställigheten av sluten ungdomsvård regleras i Lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård. Där anges att SiS ansvarar för verkställigheten som ska ske vid ett sådant särskilt ungdomshem som avses i 12 § LVU.⁴⁷ Sammantaget kan sägas att den slutna ungdomsvården i SiS regi är en institutionsform inriktad på vård och rehabilitering av ungdomar i långt större utsträckning än vad man hittar inom kriminalvården och fängelsesystemet.⁴⁸ Sluten ungdomsvård är på verkställighetsplanet, trots att förutsättningarna för dess utdömande är precis desamma som för en dom på fängelse, en helt annan påföljd än fängelsestraffet.

⁴⁵ Ds 1997:32 s. 115 f.

⁴⁶ Ibid. s. 118.

⁴⁷ 1-3 §§ Lag (1998:603) om verkställighet av sluten ungdomsvård.

⁴⁸ Kühlnhorn E, 'Sluten ungdomsvård, rättsliga reaktioner på de ungas brott före och efterinförandet 1999', Forskningsrapport nr 5 2002 SiS, s. 10.

3. Valet av slutna ungdomsvård

Eftersom uppsatsens syfte är just att granska valet av slutna ungdomsvård kommer detta avsnitt att se närmare på påföljdsbestämningen för unga lagöverträdare. Framförallt behandlas de synnerliga skälen för ett frihetsberövande av den som begår brott innan 18 års ålder och huruvida det vid valet av slutna ungdomsvård finns utrymme att tvärt emot lagstiftarens intentioner beakta de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar.

3.1 Allmänt om påföljdsbestämningen för unga lagöverträdare

Påföljdsbestämningen för unga lagöverträdare följer i princip samma huvudprinciper som gäller för vuxna. De styrande reglerna på området finns därmed i brottsbalkens 29 kap. om straffmätning och påföljdseftergift samt i 30 kap. som behandlar val av påföljd. För unga lagöverträdare finns utöver detta dock även en omfattande särreglering i form av de ungdomsspecifika påföljderna som genom 2007 års lagändringar samlats i 32 kap. BrB, nämligen ungdomsvård, ungdomstjänst och slutna ungdomsvård.⁴⁹ Dessa är också de primära påföljderna för unga lagöverträdare eftersom utgångspunkten är att ungdomar i så stor utsträckning som möjligt ska hanteras utanför kriminalvården och fängelserna och istället bli föremål för insatser inom socialtjänsten.⁵⁰

Trots den omfattande särregleringen i 32 kap. BrB kan unga lagöverträdare precis som vuxna även dömas till ”vanliga” påföljder i form av böter, villkorlig dom, skyddstillsyn och fängelse. Viktigt att uppmärksamma är dock att påföljder för unga lagöverträdare alltid blir mildare på grund av den så kallade ungdomsrabatten i 29 kap. 7 § BrB. Enligt denna får domstolen döma de som begår brott innan 21 års ålder till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. I praktiken innebär ungdomsrabatten att det sker en reduktion av straffet som är större ju yngre den tilltalade är. Generellt brukar sägas att man ur praxis kan utläsa en glidande skala där den ungefärliga strafflängden av ett fängelsestraff för en femtonåring ligger på 1/5 av straffvärdet, för en sextonåring 1/4, en sjuntonåring 1/3 och så vidare.⁵¹

⁴⁹ Prop. 2005/2006:156 s. 94.

⁵⁰ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 388.

⁵¹ Jareborg N & Zila, *Straffrättens påföljdslära*, s. 110.

3.2 Synnerliga skäl för ett frihetsberövande

För unga lagöverträdare finns som tidigare nämnts särskilda begränsningar i möjligheten att döma till ett frihetsberövande. När det gäller påföljd för brott, som någon har begått innan 18 års ålder, får enligt 30 kap 5 § 1 st BrB fängelse enbart väljas om det finns synnerliga skäl. Av bestämmelsen följer att fängelse för den som begår brott innan 18 års ålder får dömas ut endast i sällsynta undantagsfall och att den unge i första hand ska bli föremål för insatser inom socialtjänsten. Socialtjänstpåföljder har i praxis inte heller ansetts uteslutna ens vid mycket allvarlig brottslighet.⁵² Viktigt att uppmärksamma är att begränsningarna i möjligheten att döma unga lagöverträdare till fängelse är en glidande skala där skälen mot fängelse är som allra starkast när lagöverträdaren är 15 år för att sedan minska successivt i takt med den ökade åldern hos lagöverträdaren.⁵³

I sammanhanget bör även nämnas att påföljdssystemet i stort präglas av en humanitetsprincip som innebär att en så lindrig påföljd som möjligt ska väljas i varje läge.⁵⁴ Av BrB 30 kap. 4 § 1 st framgår som ett utslag av denna humanitetsprincip att rätten vid val av påföljd ska fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse, något som självklart även gäller unga lagöverträdare.

3.2.1 Straffvärde

Att sluten ungdomsvård som huvudregel ska väljas istället för fängelse vid ett konstaterande av synnerliga skäl framgår efter 2007 års lagändringar av BrB 32 kap. § 5. Detta ändrar inte på något sätt förutsättningarna för själva frihetsberövandet utan den slutna ungdomsvården fungerar enbart som en ren ersättning av fängelsestraffet för de allra yngsta lagöverträdarna. Därmed råder även i fråga om sluten ungdomsvård en presumtion mot att frihetsberöva ungdomar för brott som begåtts innan 18 års ålder och för att denna presumtion ska brytas krävs synnerliga skäl.⁵⁵ Av förarbetena till 30 kap. 5 § BrB framgår att vad som främst kan medföra att fängelse måste utdömas för lagöverträdare under 18 år är att den begångna gärningen har ett högt straffvärde.⁵⁶

Precis som för vuxna gäller som riktmärke att enbart straffvärdet talar för fängelse vid brottslighet med straffvärden på ett år eller mer.⁵⁷ För unga lagöverträdare rör det sig i praktiken dock om långt högre straffvärden än så eftersom reduktioner görs med hänsyn till den så kallade ungdomsrabatten. Exempelvis krävs för en femtonåring ett straffvärde som för en vuxen

⁵² Prop. 1997/98:96 s. 155.

⁵³ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 274.

⁵⁴ *Ibid.* s. 216.

⁵⁵ Ds 1997:32 s. 122.

⁵⁶ NJA II 1988 s. 199.

⁵⁷ Prop. 1987/88:120 s. 100.

person hade inneburit fängelse i fem år eller mer om straffvärdet ensamt ska tala för ett frihetsberövande av den unge.⁵⁸ För att straffvärdet i sig ska utgöra synnerliga skäl för ett frihetsberövande av den som begått brott innan 18 års ålder krävs därmed ganska betydande straffvärden, en ordning som ligger helt i linje med tanken att man i så stor utsträckning som möjligt ska undvika frihetsberövande straff för de allra yngsta lagöverträdarna. Brott som på grund av höga straffvärden kan nå upp till synnerliga skäl och som i praxis gett fängelse för ungdomar under 18 år är exempelvis rån, grov misshandel och mord.⁵⁹

3.2.2 Brottets art och tidigare brottslighet

Utöver straffvärdet kan enligt BrB 30 kap. 4 § även brottslighetens art och tidigare brottslighet hos den dömda utgöra skäl för fängelse. I fråga om unga lagöverträdare finns här ett uttalande i påföljdsbestämmningspropositionen inför 1989 års reform om att ”det för åldergruppen under 18 år är svårt att ange situationer där tidigare lagföringar eller brottets art leder till bedömningen att fängelse måste ådömas.”⁶⁰ Liksom straffvärde är dock art och återfall skäl för fängelse enligt 30 kap. 4 § BrB och i vissa fall förekommer det i praxis att även dessa rekvisit har lett till fängelse för personer under 18 år, exempelvis i fråga om mened då brottets art med styrka talar för fängelse trots att det är fråga om mycket unga personer.⁶¹ Med tanke på uttalandet är dock stor restriktivitet påkallad när det gäller brottslighetens art eller återfall som skäl för ett frihetsberövande av en person som begått brott innan 18 års ålder.⁶² Någon ändring av denna praxis i fråga om möjligheterna att frihetsberöva ungdomar var inte heller på något sätt avsedd med 1999 års reform och uttalandet om restriktivitet bör fortfarande gälla.⁶³

Av förarbetena till 1999 års reform framgår dock att påföljden i vissa fall bör kunna bestämmas till slutna ungdomsvård även om det aktuella brottet inte har ett så högt straffvärde att detta ensamt talar för ett frihetsberövande. Slutna ungdomsvård bör exempelvis kunna utdömas för brott med relativt högt straffvärde där den unge tidigare dömts för upprepad och allvarlig brottslighet. I vart fall då den unge under en relativt begränsad tidsperiod har gjort sig skyldig till flera fall av förhållandevis allvarlig brottslighet som till exempel rån eller allvarlig misshandel.⁶⁴ Denna möjlighet ska enligt förarbetena inte ses som en utvidgning av möjligheterna att frihetsberöva unga lagöverträdare utan snarare som en befestning av den situation som enligt kriminalstatistiken redan rådde i rättstillämpningen.

⁵⁸ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 276.

⁵⁹ Jareborg och Zila, *Straffrättens påföljdslära 2000*, s. 155.

⁶⁰ Prop. 1987/88:120 s. 103.

⁶¹ Se NJA 1996 s. 757 och NJA 2001 s. 913, båda angående mened.

⁶² Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 275.

⁶³ Prop. 1997/98:96 s. 156.

⁶⁴ Ds 1997:32 s. 122.

Statistiken visade nämligen att det fanns ett behov av att kunna döma unga lagöverträdare till ett frihetsstraff även på andra grunder än enbart straffvärdet, inte minst för den grupp av ungdomar som dömts till skyddstillsyn i förening med ett kortare fängelsestraff på några få månader enligt BrB 28 kap. 3 §.⁶⁵ Att tidigare brottslighet kan vara en faktor som talar för ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård framgår vidare av rättsfallet NJA 2001 s.225 där HD uttalar att tidigare brottslighet kan tala för ett frihetsberövande även av den som begår brott innan 18 års ålder förutsatt att det rör sig om omfattande återfall i likartad brottslighet och att det inte gått för lång tid mellan det senaste och nu aktuella brottet.⁶⁶

3.3 Utrymme att beakta den unges behov av vård?

3.3.1 Utgångspunkt - Vårdbehovet saknar betydelse

Vad som utgör synnerliga skäl för fängelse förändras inte av att domstolen istället ska döma till sluten ungdomsvård. Huruvida det föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård avgörs primärt med utgångspunkt i brottets straffvärde och den unges eventuella behov av vård ska inte tillmätas någon som helst betydelse.⁶⁷ Huvudprincipen är dessutom att det är först vid ett konstaterande av synnerliga skäl för fängelse som rätten istället ska bestämma påföljden till sluten ungdomsvård.⁶⁸ I förarbetena betonas också att även om det kan antas att den som begår ett så pass allvarligt brott att han riskerar att få ett frihetsberövande straff innan 18 års ålder vanligtvis är i behov av någon sorts vård eller behandling ska sluten ungdomsvård utdömas oavsett om ett sådant behov finns eller inte.⁶⁹

Den unges behov av vård ska vidare inte heller ha någon som helst betydelse vid bestämmandet av längden på frihetsberövandet i det enskilda fallet. Längden på den slutna ungdomsvården ska istället precis som ett fängelsestraff enbart vara relaterad till straffvärdet av brottsligheten.⁷⁰ Eftersom villkorlig frigivning inte förekommer vid sluten ungdomsvård ska domstolen vid bestämmandet av strafftiden dock räkna bort den tid för villkorlig frigivning som skulle ha förekommit vid ett fängelsestraff. Det faktiska frihetsberövandet ska nämligen inte bli längre än vad det skulle ha blivit vid en dom på fängelse.⁷¹

⁶⁵ Ds 1997:32 s. 123.

⁶⁶ NJA 2001 s. 225 s.7.

⁶⁷ Ds 1997:32 s.120 f.

⁶⁸ Thunved A & B/ Clevesköld L, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 185.

⁶⁹ Ds 1997:32 s.121.

⁷⁰ Prop. 1997/98:96 s.157.

⁷¹ Ibid. s.159.

I doktrinen har ifrågasatts varför man valde att införa en ny påföljd i reaktionssystemet när det primära syftet endast var att vid frihetsberövandet skapa goda förhållanden på verkställighetsnivå, något som istället kunde ha uppnåtts genom en ny verkställighetsform. Förarbetena betonar ju att det är på verkställighetsnivå som det finns förutsättningar för en individualpreventiv behandling och inte i påföljdsvalet. Ändamålet med reformen var inte heller att minska antalet frihetsberövanden eller att helt avskaffa fängelsestraffet för den aktuella gruppen utan istället att skapa bättre förutsättningar för vård och behandling under verkställigheten.⁷² Eftersom förutsättningarna för att döma till slutna ungdomsvård är precis desamma som för en dom på fängelse skulle ett fängelsestraff för den som begått brott innan 18 års ålder istället kunna verkställas vid ett särskilt vårdhem i SiS regi, något som skulle skapa bättre överrensstämmelse med straffsystemets struktur. En sådan lösningsmodell berörs dock över huvud taget inte i förarbetena.⁷³

Trots att syftet enbart var att skapa bättre förutsättningar för vård och behandling under verkställigheten utformades den slutna ungdomsvården som en helt ny och självständig ungdomsspecifik påföljd. Till skillnad från vad som gäller vid övriga ungdomsspecifika påföljder ska man vid valet av slutna ungdomsvård dock inte ta någon som helst hänsyn till den unges behov av vård eller göra individualpreventiva bedömningar utan förutsättningarna är istället precis desamma som för en dom på fängelse.⁷⁴ Även om verkställigheten av den slutna ungdomsvården är helt inriktad på särskilt anpassad vård och behandling är utgångspunkten att de ungas behov av vård inte ska spela någon som helst roll vid valet av slutna ungdomsvård.

3.3.2 Slutna ungdomsvård i vissa fall olämpligt för den utan vårdbehov

Enligt förarbetena till 1999 års reform ska vårdbehovet inte tillmätas någon som helst betydelse vid valet av ett frihetsberövande i form av slutna ungdomsvård.⁷⁵ I sammanhanget finns dock anledning att nämna rättsfallet NJA 2001 s. 913. Här konstaterar HD nämligen att det sätt som den slutna ungdomsvården är utformad på faktiskt kan innebära att den i vissa fall är en olämplig påföljd med hänsyn till den unge eller det begångna brottet. Fallet rörde en 17-årig flicka som begått mened. Eftersom brottets art vid mened med styrka talar för ett frihetsberövande handlade det i HD om valet mellan fängelse och slutna ungdomsvård. Huvudprincipen är ju att fängelse ska ersättas med slutna ungdomsvård för den som begår brott innan 18 års ålder om det inte finns särskilda skäl däremot. HD tittade här på de två skäl mot slutna ungdomsvård som nämns i förarbetena, dels att lagföringen sker så pass sent att personen i fråga inte längre åldersmässigt passar in på ett

⁷² JT 2000:1 Sitte Durling C, 'Påföljder för unga lagöverträdare' s. 245.

⁷³ Ibid.

⁷⁴ Ds 1997:32 s. 120.

⁷⁵ Prop. 1997/98:96 s.175.

särskilt ungdomshem eller att det rör sig om en ung lagöverträdare som under en längre period gjort sig skyldig till omfattande och allvarlig brottslighet både före och efter 18-årsdagen.⁷⁶ Inget av dessa undantag var aktuellt i fallet, men HD menade att det ändå kunde anses föreligga särskilda skäl mot valet av slutna ungdomsvård som påföljd.

HD pekade på att slutna ungdomsvård är avsett som ett alternativ till fängelse när ungdomar begår allvarlig brottslighet som kräver ett frihetsberövande från samhällets sida och att tillämpningsområdet för påföljden enligt förarbetena också främst ska omfatta sådan allvarlig brottslighet som normalt ger längre frihetsberövanden. Hur man ska se på artbrottslighet som exempelvis mened vilket tidigare gav ett kortare fängelsestraff även för lagöverträdare under 18 år framgår dock inte av förarbetena. Mot bakgrund av den slutna ungdomsvårdens tänkta tillämpningsområde kan påföljden enligt HD dock knappast vara avsedd för ungdomar helt utan vårdbehov som ska ges ett kortare frihetsstraff enbart av det skälet att de begått ett artbrott som mened.⁷⁷ HD betonade vidare att ett kort fängelsestraff i dessa fall dessutom kan verkställas utan de nackdelar som fängelsestraffet anses innebära för unga lagöverträdare samtidigt som det finns en påtaglig risk för dessa nackdelar vid en dom på slutna ungdomsvård. Vad HD har i åtanke här är att det korta fängelsestraffet på en månad kan verkställas i form av elektronisk fotboja vilket gör att den slutna ungdomsvården plötsligt framstår som ett sämre alternativ än fängelse. Mot denna bakgrund fann HD särskilda skäl att döma flickan till fängelse i en månad istället för slutna ungdomsvård.⁷⁸

Trots föresatsen att vårdbehovet inte ska spela någon som helst roll vid påföljdsvalet innebär nämnda HD-fall att domstolen vid utdömandet av slutna ungdomsvård ändå måste bedöma vilken typ av brott det rör sig om och huruvida ett vårdbehov föreligger. Slutna ungdomsvård bör enligt HD nämligen inte tillämpas för ungdomar utan vårdbehov som begått brott där brottets art talar för ett kortare frihetsstraff. Även om vårdbehovet med HD:s modell inte används som skäl för ett frihetsberövande utan kommer in först vid valet mellan fängelse och slutna ungdomsvård är det ändå problematiskt att den påföljd som av lagstiftaren ansetts vara den mest lämpliga för ungdomar i vissa fall plötsligt framstår som ett strängare alternativ än fängelsestraffet.⁷⁹ Att alltid döma unga lagöverträdare till fängelse om man kan förutsätta en verkställighet med fotboja skulle innebära ett stort avsteg från huvudprincipen att slutna ungdomsvård ska väljas istället för fängelse. Att detta skulle bli fallet är enligt hovrättslagmannen Martin Borgeke inte heller särskilt troligt utan istället bör det falla på rätten att i varje särskilt fall bedöma huruvida den unges förhållanden är sådana att slutna ungdomsvård är en lämplig påföljd. Detta kan dock framstå som straffrättsideologiskt

⁷⁶ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 282.

⁷⁷ Se HD:s resonemang i påföljdsdelen i NJA 2001 s. 913.

⁷⁸ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 282.

⁷⁹ *Ibid.*

märkligt eftersom det innebär att den som har ett vårdbehov i praktiken kommer att dömas till en strängare påföljd än den utan ett sådant behov.⁸⁰

Att helt bortse från de ungas behov av vård ter sig dock svårt i fråga om en påföljd som är så pass vårdinriktad som den slutna ungdomsvården. I sammanhanget kan pekas på ett uttalande av regeringen i propositionen till 1999 års reform. Med anledning av anförandet av den tidigare Ungdomsbrottskommittén om att behandlingstanken ska få sin betydelse först på verkställighetsstadiet uttalade regeringen nämligen att man inte på detta sätt helt kan bortse från det samband som faktiskt finns mellan påföljdsregleringen och reglerna för verkställighet.⁸¹ Blir verkställigheten som är utformad efter ett individuellt behov alltför olika framstår nämligen systemet ändå inte som konsekvent och rättvist. Härur drar regeringen slutsatsen att man vid påföljdsvalet faktiskt måste ta viss hänsyn till de individuella förutsättningarna för verkställighet. Ett system som bortser från de individuella förutsättningarna kan nämligen leda till ett än mer repressivt system än det nuvarande.⁸²

Sammantaget kan sägas att även om grundtanken är att vårdbehovet inte ska ges någon som helst betydelse vid valet av sluten ungdomsvård finns det ändå ett visst utrymme att se till de ungas behov av vård, exempelvis i valet mellan sluten ungdomsvård och fängelse. Vidare finns ovan nämnda uttalande om att man vid påföljdsvalet faktiskt måste ta viss hänsyn till de individuella förutsättningarna för verkställighet. Viktigt att betona är dock att detta inte på något sätt innebär att ett straffrättslig ingripande i form av sluten ungdomsvård tvärt emot lagstiftarens intentioner kan motiveras utifrån ett behandlingsbehov.

3.3.3 Förhållandet mellan LSU och LVU

Samtidigt som den unges behov av vård inte ska ges någon betydelse vid valet av sluten ungdomsvård utgör den unges behov av vård själva grunden för ungdomsvård i form av ett LVU-omhändertagande. Sluten ungdomsvård verkställs som tidigare nämnts på de så kallade § 12-hemmen i SiS regi. De som döms till sluten ungdomsvård placeras därmed på precis samma institutioner som de ungdomar som omhändertas med stöd av LVU. Sluten ungdomsvård har i princip också samma innehåll som LVU-vården.⁸³

Skillnaden mellan de båda vårdformerna är principiell och består i att sluten ungdomsvård är en straffrättslig påföljd där domstolen med grund i brottslighetens straffvärde bestämmer hur lång tid den unge ska avtjäna. LVU-vård däremot är inte tidsbestämt och grundar sig istället enbart på den unges behov av vård.⁸⁴ Viktigt att uppmärksamma är dock att sluten ungdomsvård vid vårdtidens slut kan övergå i LVU-vård. Den unge kan med stöd av LVU

⁸⁰ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 283.

⁸¹ Prop. 1997/1998:96 s. 78.

⁸² Ibid. s. 77.

⁸³ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 393.

⁸⁴ 2-3 § LVU

vara fortsatt placerad på samma institution där han nyss avtjänat sitt straff enligt LSU, exempelvis i syfte att för ”den unges bästa” uppnå en längre behandlingstid än straffvärdet för brottet medger. Straffet kan på detta sätt ”förlängas” genom att istället övergå i LVU-vård, en ordning som gör att det ibland kan vara svårt att se var straffet slutar och var vården börjar samtidigt som det också blir svårt att säga huruvida slutna ungdomsvård verkligen är en strängare påföljd än ungdomsvård i de fall då ungdomsvården enligt socialtjänstens vårdplan ska bestå av ett LVU-omhändertagande.⁸⁵

Ur ett rättssäkerhetsperspektiv kan även ifrågasättas om systemet med att vårda de som omhändertagits med stöd av LVU och de som dömts till slutna ungdomsvård på ett och samma behandlingshem kan anses uppfylla det grundläggande kravet i en rättsstat att icke dömda ska hållas åtskilda från dömda.⁸⁶ Sammantaget kan sägas att regelsystemet för unga lagöverträdare i vissa fall leder till svårförklariga resultat. Den som döms till slutna ungdomsvård hamnar på precis samma institution och får ungefär samma vård som den som döms till ungdomsvård i form av ett LVU-omhändertagande och den som omhändertagits med stöd av LVU utan att ha begått något som helst brott. Slutna ungdomsvård ska enligt lagstiftaren utdömas helt utan beaktande av ett eventuellt vårdbehov hos den unge samtidigt som grunden för de båda andra gruppernas placering på exakt samma institution sker just med hänvisning till detta vårdbehov.

⁸⁵ Tärnfalk M, *Barn och brott, en studie om socialtjänstens yttranden i straffprocessen för unga lagöverträdare*, s. 259.

⁸⁶ Nordlöf K, *Unga lagöverträdare i straff-, social-, och processrätt*, s. 251.

4. Alternativen

Denna del i uppsatsen behandlar alternativen till ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård, framförallt berörs ändringarna i påföljdssystemet för unga lagöverträdare från 2007 och vilken betydelse dessa kan tänkas få för valet av sluten ungdomsvård. Vilka alternativ som finns till ett frihetsberövande och vilken utformning dessa har spelar indirekt roll även för valet av sluten ungdomsvård. Vid allvarligare brottslighet krävs nämligen ett trovärdigt alternativ till frihetsstraffet för att den utdömda påföljden ska kunna anses tillräckligt ingripande för brottet ifråga. Ett frihetsberövande av den som begår brott innan 18 års ålder ska dessutom endast ske i sällsynta undantagsfall. Det krävs synnerliga skäl och domstolen ska i första hand pröva om en alternativ, icke-frihetsberövande påföljd kan anses tillräckligt ingripande. I sammanhanget bör påminnas om att även fängelse under vissa förutsättningar kan vara ett alternativ till sluten ungdomsvård. Vilka dessa förutsättningar är har dock redan diskuterats och detta avsnitt kommer enbart att behandla de icke frihetsberövande alternativen till sluten ungdomsvård.

De icke-frihetsberövande påföljderna för unga lagöverträdarna består sedan 2007 års ändringar primärt av ungdomsvård och ungdomstjänst. Till grund för den nya lagstiftningen ligger betänkandet av den så kallade Ungdomsbrottsutredningen⁸⁷ vars uppdrag var att följa upp och vidareutveckla 1999 års påföljdsreform bland annat vad gäller frågan om hur påföljdsvalet ska gå till.⁸⁸ De grundläggande principerna från 1999 års reform var vägledande även för den nya utredningens arbete och påföljdssystemet för unga lagöverträdare bygger därmed fortfarande på principen att barn och ungdomar i första hand ska bli föremål för insatser inom socialtjänsten.⁸⁹ Till detta har dock även lagts ett barnperspektiv som betonar att påföljdssystemet för barn och unga i enlighet med Barnkonventionen ska vara inriktat på rehabilitering av den unge lagöverträdaren med anpassning till samhället som slutligt mål.⁹⁰ Viktigt att uppmärksamma är att ändringarna från 2007 även syftar till att minska användningen av frihetsberövanden av ungdomar, särskilt kortare sådana. Det är därmed en klart uttalad ambition med den nya lagstiftningen att minska användandet av sluten ungdomsvård.⁹¹

4.1 Ungdomsvård och ungdomstjänst

Från och med den 1 januari 2007 har påföljden överlämnande till vård inom socialtjänsten av pedagogiska och tydliggörande skäl bytt namn till

⁸⁷ Ingripanden mot unga lagöverträdare (SOU 2004:122).

⁸⁸ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 387.

⁸⁹ SOU 2004:122 s. 31.

⁹⁰ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 389.

⁹¹ Prop. 2005/2006:165 s.42 & s. 48.

Ungdomsvård. Skillnaden mot den tidigare varianten är att det numera krävs att den unge har ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd enligt SoL eller LVU. Tidigare kunde domstolar döma till överlämnande till vård inom socialtjänsten även med ett mindre uttalat vårdbehov, detta har nu ändrats och Ungdomsvård kan enbart dömas ut i fall där den unge har ett klart uttalat behov av vård.⁹² I enlighet med proportionalitetsprincipen får ungdomsvård vidare enbart dömas ut om socialtjänstens planerade åtgärder, eventuellt i förening med ungdomstjänst eller böter, kan anses tillräckligt ingripande med hänsyn till brottslighetens straffvärde, art och den unges tidigare brottslighet. Ungdomsvården kan alltså, precis som överlämnande till vård inom socialtjänsten kombineras med antingen böter eller ungdomstjänst.⁹³

Nytt är även att ungdomstjänst gjorts om till en egen fristående påföljd. För de ungdomar som inte har ett särskilt vårdbehov kan ungdomstjänst därmed vara ett alternativ till ungdomsvård. Ungdomstjänsten har genom lagändringarna dessutom gjorts till en obligatorisk uppgift för kommunerna.⁹⁴ En dom på ungdomstjänst innebär att den unge åläggs att utföra oavlönat arbete och delta i annan särskilt anordnad verksamhet i lägst 20 och högst 150 timmar. Med den nya regleringen är det möjligt att döma till ungdomstjänst i de fall där ett vårdbehov saknas förutsatt att den unge är en lämplig kandidat för ungdomstjänst och att han eller hon samtycker till denna. Precis som ungdomsvård får ungdomstjänst dock enbart utdömas om påföljden kan anses tillräckligt ingripanden med hänsyn till brottslighetens straffvärde och tidigare brottslighet hos den dömda.⁹⁵ HD har i NJA 2007 s.636 sagt att utgångspunkten för bedömningen av huruvida ungdomstjänst är tillräckligt ingripande bör vara att det fängelsestraff som den tilltalade skulle ha dömts till i det särskilda fallet med beaktande av ungdomsrabatten inte får överstiga sex månader.⁹⁶

Att inbördes rangordna ungdomsvård och ungdomstjänst i svårhetsgrad blir ofta svårt eftersom påföljderna i stor utsträckning bygger på individualpreventiva överväganden. Detta kan skapa problem om man samtidigt vill tillgodose det straffrättsliga kravet på proportionalitet och låta straffets stränghet svara mot brottets svårhet.⁹⁷ Enligt förarbetena är det dock inte meningen att ungdomstjänst och ungdomsvård ska kunna rangordnas i svårhetsgrad mot de övriga påföljderna utan domstolen bör istället ha så stora möjligheter som möjligt att använda den påföljd som passar bäst i det enskilda fallet.⁹⁸ I propositionen uttalas även vad gäller principen att insatser inom socialtjänsten ska vara det primära för unga lagöverträdare att det för att motverka återfall inom denna grupp inte kan anses tillräckligt att fokusera enbart på de brottsliga gärningarna som

⁹² Prop. 2005/2006:165 s. 1 & s. 52.

⁹³ BrB 32 kap. 1 §.

⁹⁴ Prop. 2005/2006:165 s. 63.

⁹⁵ Ibid. s. 132.

⁹⁶ Se NJA 2007 s. 636.

⁹⁷ M Borgeke, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 390.

⁹⁸ SOU 2004:122 s. 39.

sådana. Vid behandlingen av unga lagöverträdare måste istället hela gärningsmannens situation beaktas och utgångspunkten bör vara att rätt vård och behandling är bättre ägnade att motverka att den unge fortsätter att begå brott än samhällsreaktioner med straffvärdet som enda grund.⁹⁹

4.2 Andra icke frihetsberövande påföljder

Att det i 32 kap. BrB finns särskilda ungdomspåföljder innebär inte att övriga påföljder skulle vara uteslutna för unga lagöverträdare. Även om huvudprincipen är att ungdomar ska bli föremål för ungdomsvård eller ungdomstjänst i socialtjänstens regi har domstolen fortfarande möjligheten att döma unga lagöverträdare till både böter, villkorlig dom och skyddstillsyn.¹⁰⁰ I förarbetena anges exempelvis att det i fall där samtycke till ungdomstjänst saknas eller då ungdomstjänst inte kan tillämpas på grund av brottets svårhet istället kan bli aktuellt med ”vanliga” påföljder. Det kan i första hand då bli fråga om villkorlig dom, därefter skyddstillsyn och om inte heller detta kan anses tillräckligt ingripande, villkorlig dom eller skyddstillsyn i förening med samhällstjänst eller kontraktsvård.¹⁰¹

Även möjligheten att döma unga lagöverträdare till skyddstillsyn i förening med ett kortare fängelsestraff enligt 28 kap. 3 § BrB kvarstår, denna möjlighet togs inte bort i samband med att man införde sluten ungdomsvård. Av förarbetena till 1999 års reform framgår dock att man förutsåg att behovet av att använda påföljds kombinationen för de ungdomar som begår brott innan 18 års ålder skulle minska avsevärt genom införandet av sluten ungdomsvård.¹⁰² Att möjligheten kvarstår kan tyckas något anmärkningsvärt med tanke på att syftet med införandet av sluten ungdomsvård var just att hålla de unga lagöverträdarna utanför fängelserna. I samband med 2007 års lagändringar togs också frågan upp om man inte istället borde införa en möjlighet att förena skyddstillsyn med en kortare tids sluten ungdomsvård, detta blev dock inte fallet.¹⁰³

Sammantaget finns en hel rad icke frihetsberövande påföljder för unga lagöverträdare och skulle domstolen finna att varken böter eller någon av socialtjänstpåföljderna i 32 kapitlet BrB kan tillämpas ska man alltid först pröva om inte villkorlig dom eller skyddstillsyn kan komma i fråga, eventuellt i kombination med samhällstjänst eller kontraktsvård. Först därefter om inte heller dessa påföljder kan anses tillräckligt ingripande kan ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård bli aktuellt.¹⁰⁴ Föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande gäller ju som huvudprincip att fängelsestraffet ska ersättas med sluten ungdomsvård för den som begår brott innan 18 års ålder. Som nämnts ovan finns dock även möjligheten att

⁹⁹ Prop. 2005/2006:165 s. 43.

¹⁰⁰ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*. s. 390.

¹⁰¹ *Ibid.* s. 274.

¹⁰² Prop. 1997/98:96 s. 196.

¹⁰³ SOU 2004:122 s. 511 f.

¹⁰⁴ Ds 1997:32 s. 121.

döma unga lagöverträdare till skyddstillsyn i förening med ett kortare fängelsestraff enligt 28 kap. 3 § BrB och i dessa fall kan fängelsestraffet inte ersättas med sluten ungdomsvård. I sammanhanget kan nämnas ett hovrättsfall från 2004 där man ändrade påföljden för en grov misshandel från sluten ungdomsvård i 1 år till skyddstillsyn i kombination med fängelse i två månader med motiveringen att det med hänsyn till längden av det frihetsberövande som sluten ungdomsvård i detta fall föranledde framstod som lindrigare att döma till skyddstillsyn i förening med fängelse i två månader.¹⁰⁵

4.3 Socialtjänstens yttranden

Ett viktigt underlag i domstolens bedömning av huruvida en icke frihetsberövande påföljd kan anses tillräckligt ingripande med hänsyn till det begångna brottet är socialtjänstens obligatoriska yttranden i ungdomsmål enligt 11 § LUL. I dessa anger socialtjänsten vilka åtgärder man planerar att vidta för den unges räkning med anledning av dennes kriminalitet och vilka slags kontakter eller åtgärder man eventuellt haft tidigare. Av yttrandena framgår således om socialtjänsten planerar insatser i öppenvården enligt SoL eller tvångsvård på ett särskilt ungdomshem med stöd av LVU samt om den unge kan anses lämplig för och samtycker till ungdomstjänst.¹⁰⁶ Socialtjänstens yttranden fungerar på detta sätt som ett slags underlag för domstolen i bedömningen av huruvida de av socialtjänsten planerade åtgärderna kan anses tillräckligt ingripande för brottet ifråga. Av just denna anledning har också kraven på socialtjänstens yttranden skärpts både genom 1999 och 2007 års reformer, allt för att socialtjänstpåföljderna i större utsträckning ska kunna anses tillgodose de mer straffrättsliga kraven på proportionalitet, förutsebarhet och konsekvens.¹⁰⁷

Som tidigare berörts är en av tankarna bakom 2007 års reform att ungdomsvård och ungdomstjänst i allt större utsträckning ska kunna ersätta sluten ungdomsvård. Bedömningen av om de av socialtjänsten planerade åtgärderna kan anses tillräckligt ingripande blir därför av stor vikt för huruvida ungdomsvård eller ungdomstjänst, eventuellt i kombination i allt fler fall ska kunna utdömas istället för sluten ungdomsvård. Frågan kan tyckas förlora sin betydelse i fall där det föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande. I praktiken kan dock frågan om huruvida påföljden bör bestämmas till sluten ungdomsvård ofta bli en fråga om huruvida socialtjänstens planerade åtgärder kan anses tillräckligt ingripande för brottet ifråga. Som skäl för ett frihetsberövande av unga lagöverträdare både vad gäller fängelse innan reformen 1999 och numera sluten ungdomsvård anges också nästan uteslutande att socialtjänstens föreslagna insatser inte kan anses tillräckligt ingripande eller att socialtjänstens resurser är

¹⁰⁵ B 1866-04, Hovrätten över Skåne och Blekinge.

¹⁰⁶ M Borgeke, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 398.

¹⁰⁷ Prop. 2005/2006:165 s. 41.

uttömda.¹⁰⁸ Viktigt att notera är dock att en invändning från socialtjänsten om att resurser inte finns för att ta hand om den unge lagöverträdaren i sig aldrig kan anses utgöra synnerliga skäl för ett frihetsberövande.¹⁰⁹ I sammanhanget bör även påminnas om att domstolen, även om ungdomsvård eller ungdomstjänst inte kan dömas ut, innan ett frihetsberövande blir aktuellt alltid måste se om inte den unge istället kan dömas till villkorlig dom eller skyddstillsyn, eventuellt i förening med samhällstjänst eller kontraktsvård.¹¹⁰ Som berörts tidigare finns även möjligheten att döma till skyddstillsyn i förening med fängelse enligt BrB 28 kap. 3 §.

4.4 2007 års ändringars betydelse för valet av sluten ungdomsvård

Av vikt för denna framställning blir främst frågan om vad ändringarna från 2007 får för betydelse för tillämpningen av sluten ungdomsvård. Den nya lagstiftningen innebär i sig ingen ändring av förutsättningarna att döma till sluten ungdomsvård, principen är fortfarande att det krävs synnerliga skäl och att ett frihetsberövande av den som begår brott innan 18 års ålder endast ska ske i sällsynta undantagsfall. Intressant är dock uttalandena i förarbetena om att den nya lagstiftningen ändå syftar till att minska användningen av frihetsberövanden av ungdomar, särskilt de kortare sådana. Ändringarna har härigenom en uttalad ambition att minska användandet av sluten ungdomsvård.¹¹¹ I takt med att socialtjänstpåföljderna blivit mer ingripande, först genom 1999 års reform och nu genom 2007 års ändringar, bör de också kunna få ett större tillämpningsområde samtidigt som antalet frihetsberövanden av unga lagöverträdare kan minska.¹¹²

Tanken bakom ambitionen att minska användandet av sluten ungdomsvård är att överlämnandepåföljderna ungdomsvård och ungdomstjänst i sina nya utformningar ska kunna användas i fall där man tidigare använt sig av frihetsberövanden, särskilt kortare sådana. Hur långt man kan sträcka sig i fråga om straffvärde innan ungdomsvård, eventuellt i kombination med böter eller ungdomstjänst, inte längre kan anses tillräckligt ingripande framgår dock inte av förarbetena till 2007 års ändringar.¹¹³ Rent teoretiskt skulle ungdomsvård kunna utgöra ett alternativ till ett frihetsberövande även vid brott med relativt höga straffvärden.¹¹⁴ Frågan är dock om detta verkligen kommer att bli fallet i domstolarna. Ämnet har berörts av hovrättslagmannen Martin Borgeke som menar att det snarare är rimligt att anta att tillämpningen av ungdomsvården kommer att röra sig bland

¹⁰⁸ Allmän SiS-rapport 2001:5, 'Sluten ungdomsvård år 2000, intagna och frigivna ungdomar m.m.', s. 5.

¹⁰⁹ BrB 30:4 2 st.

¹¹⁰ Thunved A & B/ Clevesköld L, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 185.

¹¹¹ Prop. 2005/2006:165 s.42 & s. 48.

¹¹² Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 276.

¹¹³ *Ibid.* s. 400.

¹¹⁴ Se Prop. 1997/98:96 s. 155 om hur överlämnandepåföljder inte ansetts uteslutna ens vid mycket allvarlig brottslighet.

straffvärden som med hänsyn till ungdomsrabatten ligger på upp till ett år, möjligen i kombination med ungdomstjänst i det högre skiktet.¹¹⁵ När det gäller ungdomsvård och ungdomstjänst som trovärdiga alternativ till ett frihetsberövande är det enligt Borgeke i så fall mer troligt att ungdomsvård eventuellt i kombination med ungdomstjänst i större utsträckning än tidigare kan komma att ersätta frihetsberövanden av unga lagöverträdare i de fall där brottets art talar för ett sådant straff.¹¹⁶

Ett exempel på en sådan tillämpning är NJA 2007 s.624 där HD med hänvisning till den nya lagstiftningen dömde en 17-åring som vid 15 års ålder begått mened till 50 timmars ungdomstjänst trots att brottets art talade för ett kortare fängelsestraff. Man hänvisade här till förarbetena till 2007 års lagstiftning enligt vilka enbart brottets art inte är ett hinder mot att döma till ungdomstjänst och att man i de fall där påföljden tidigare bestämts till ett kort frihetsberövande på grund av brottets art istället bör överväga ungdomstjänst.¹¹⁷ Genom denna tillämpning där ungdomstjänst får ersätta ett kortare frihetsberövande på grund av brottets art undviks dessutom situationen i det tidigare behandlade menedsfallet NJA 2001 s. 913 där man istället för sluten ungdomsvård i en månad dömde till fängelse i motsvarande tid eftersom avsaknaden av ett vårdbehov gjorde att fängelse framstod som en mer lämplig påföljd än sluten ungdomsvård. Istället för ett kortare fängelsestraff som kan antas bli verkställt genom elektronisk övervakning innebär 2007 års ändringar att man i dessa fall istället kan döma till ungdomstjänst som ett icke frihetsberövande alternativ utan krav på något särskilt vårdbehov. Kravet är dock att den unge samtycker till ungdomstjänsten. Saknas både samtycke och vårdbehov kan förekomsten av ett vårdbehov i vissa fall fortfarande komma att bli vägledande i valet mellan fängelse och sluten ungdomsvård som i NJA 2001 s.913.

I ett liknande fall, B 7607-08 ändrade Svea hovrätt en dom på sluten ungdomsvård i sex månader till ungdomstjänst i 150 timmar. Hovrätten fann precis som tingsrätten att brottet, grov misshandel, för 17-åringen hade ett straffvärde på fängelse i åtta månader. Till skillnad från tingsrätten ansåg man dock inte att brottets art i detta fall talade för fängelse med hänvisning just till ändringarna från 2007 och införandet av ungdomstjänsten som en egen fristående påföljd. Hovrätten betonade att bedömningen av huruvida synnerliga skäl föreligger måste ske med hänsyn till de alternativa påföljder som numera är möjliga och att skärpningar också skett vad gäller den vård som kan ges inom socialtjänsten. Dessa ändringar i påföljdssystemet medför enligt hovrätten i B 7607-08 rimligen att starkare krav än tidigare måste ställas för att synnerliga skäl ska anses vara för handen.¹¹⁸

¹¹⁵ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 400.

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ NJA 2007 s. 624.

¹¹⁸ B 7607-08, Svea hovrätt.

5. Tidigare utvärderingar av slutna ungdomsvård

Innan jag går in på min studie av fall från Göta hovrätt och intervjustudien tänker jag här göra en kortare genomgång av de tidigare utvärderingar som gjorts om hur den slutna ungdomsvården kommit att ersätta fängelsestraffet. Detta för att ha ett bredare material att analysera men också för att se om resultaten från mina undersökningar stämmer någorlunda överrens med dessa tidigare utvärderingar. De utvärderingar som gjorts består framförallt av SiS allmänna rapporter men även av rapporter från BRÅ. Till att börja med kan konstateras att utvärderingarna visar att det sedan införandet av slutna ungdomsvård är ytterst få ungdomar som dömts till fängelse och det samma gäller antalet ungdomar som dömts till skyddstillsyn i förening med fängelse. I praktiken har slutna ungdomsvård med vissa få undantag därmed kommit att ersätta fängelsestraffet för de ungdomar som begår brott innan 18 års ålder.¹¹⁹

Utvärderingarna visar dock även att det sedan införandet av slutna ungdomsvård skett en viss straffskärpning i form av ett ökat antal frihetsberövanden och något längre strafftider. Man pekar på att även om avsikten med införandet av slutna ungdomsvård enbart var att ersätta fängelsestraffet för de allra yngsta lagöverträdarna och inget annat finns en viss risk för att en reform som erbjuder ett frihetsberövande straff med en humanare framtoning välkomnas så mycket av domare och åklagare att påföljden utöver fängelse delvis också ersätter andra lindrigare icke-frihetsberövande påföljder. Detta fenomen brukar kallas ”net-widening” och kan enligt utvärderingarna bli svårt att undvika så länge en vistelse på ett särskilt ungdomshem inte får samma låga status i fråga om rehabiliteringsmöjligheter för ungdomar som en fängelsevistelse har.¹²⁰ Eftersom de särskilda ungdomshemmen är en institutionsform inriktad på vård och rehabilitering av ungdomar i långt större utsträckning än vad man hittar inom kriminalvården och fängelsesystemet, finns enligt utvärderingarna även viss risk för att tiden för slutna ungdomsvård med hänsyn till behovet av tid för den planerade vården kan komma att bli längre än fängelsetiden för motsvarande brott.¹²¹

5.1 Fler frihetsberövanden

Vid införandet av den slutna ungdomsvården gjordes bedömningen att det fanns ett behov av sammanlagt tio årsplatser på de särskilda ungdomshemmen.¹²² Detta hade sin grund i Kriminalvårdsstyrelsens statistik enligt vilken platsantalet för fängelsedömda 15-17 åringar låg

¹¹⁹ Thunved A & B/ Clevesköld L, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 186.

¹²⁰ Köhlhorn, E, 'Slutna ungdomsvård', s.10.

¹²¹ Ibid.

¹²² Prop. 1997/98:96 s.181.

ungefär i den storleksordningen. Efter 1999 års reform när de unga som dömts till slutna ungdomsvård skulle tas emot av SiS på de särskilda ungdomshemmen visade det sig dock snabbt att de planerade antalet årsplatser var långt ifrån tillräckliga. Det första året efter reformen dömdes så många som 69 personer till slutna ungdomsvård och året därpå var antalet 115.¹²³ Den utvärdering som gjorts av BRÅ, Socialstyrelsen och SiS, *Slutna ungdomsvård – en uppföljning*, bland annat för att belysa hur den slutna ungdomsvården ersatt fängelse för ungdomar mellan 15-17 år, visar också att tillämpningen av frihetsberövande påföljder för personer under 18 år, tvärt emot intentionerna bakom 1999 års reform, ökade rätt starkt efter införandet av den slutna ungdomsvården.¹²⁴ Utvärderingen visar att ökningen var cirka 10 % och att en avsevärd del av denna berodde på att domstolarna tillämpade slutna ungdomsvård i fall där de tidigare inte dömt till fängelse, så kallad ”*net-widening*”.¹²⁵ Enligt de senaste uppgifterna från BRÅ som rör 2007 dömdes detta år 89 ungdomar till slutna ungdomsvård, år 2006 var antalet 99.¹²⁶

BRÅ har försökt belysa frågan om just ”*net-widening*” genom enkätfrågor till domare som dömer i ungdomsmål där de bland annat fått besvara vad de tror att det ökade antalet frihetsberövanden beror på. Två tredjedelar av 46 tillfrågade domare trodde att ökningen av antalet frihetsberövanden beror på att domare tycker att slutna ungdomsvård är lämplig för fler typer av brott och fler grupper av ungdomar än fängelse.¹²⁷ Ökningen av antalet frihetsberövanden skulle mot denna bakgrund kunna ses som en effekt av att domare upplever det som enklare att för de allra yngsta lagöverträdarna döma ut en påföljd som innebär vård istället för fängelse, trots att de båda påföljderna bestäms av precis samma kriterier.¹²⁸

Viktigt att notera är vidare att de gjorda utvärderingarna visar att straffskärpningen endast verkar gälla en mer begränsad grupp unga lagöverträdare, nämligen de som begått grova våldsbrott med högre straffvärde än genomsnittet och som tidigare är brottsbelastade. För övriga brottskategorier är trenden snarast den motsatta, här får en mindre andel ett frihetsberövande sedan införandet av den slutna ungdomsvården. Enligt utvärderingen kan detta tolkas som en tendens till polarisering av domstolarna när det gäller utnyttjandet av slutna ungdomsvård på så sätt att de ”tyngsta” unga våldsbrottslingarna frihetsberövas allt oftare medan övriga grupper frihetsberövas mer sällan.¹²⁹

BRÅ har vidare inte funnit något stöd för det påstående som ofta görs om att den slutna ungdomsvården i stor utsträckning kommit att ersätta kommunens egna placeringar enligt LVU. Antalet 15-17- åringar som

¹²³ Kühlhorn, E, 'Slutna ungdomsvård', s. 17.

¹²⁴ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 421.

¹²⁵ Kühlhorn, E, 'Slutna ungdomsvård', s. 10.

¹²⁶ Brå Rapport 2008:17, 'Kriminalstatistik 2007', s. 142.

¹²⁷ SiS 2002, 'Slutna ungdomsvård - en uppföljning', s. 15.

¹²⁸ JT 2000:1 s. 236, Sitte Durling C, 'Påföljder för unga lagöverträdare', s. 243.

¹²⁹ SiS 2002, 'Slutna ungdomsvård - en uppföljning', s.19.

placeras enligt SoL och LVU har nämligen över huvud taget inte minskat efter införandet av den slutna ungdomsvården, de har snarare ökat.¹³⁰ Mot denna bakgrund beror det ökade antalet straffrättsliga frihetsberövanden således inte på en omflyttning av unga brottslingar från LVU-vården till LSU-vården. SIS har i en undersökning av socialtjänstens yttranden i fall där domstolen dömt till slutna ungdomsvård även konstaterat att socialtjänsten i så många som en tredjedel av fallen föreslagit institutionsvård enligt LVU, något som talar för att det inte finns något fog för misstanken att socialtjänsten i allmänhet försöker avlasta ansvaret till SiS genom att inte föreslå tillräckligt ingripande insatser.¹³¹

5.2 Längre strafftider

Även strafftiderna har blivit längre sedan införandet av slutna ungdomsvård. Enligt gjorda utvärderingar har både de utdömda och de verkställda strafftiderna ökat. Före införandet av påföljden mellan åren 1995-1997 var den genomsnittliga tiden för ett utdömt fängelsestraff av en ung lagöverträdare 6,6 månader och den genomsnittliga verkställda tiden 5,4 månader. Den genomsnittliga tiden för slutna ungdomsvård år 1999-2000 var istället hela 9,5 månader.¹³² Därefter har tiden legat på ungefär denna nivå och 2006 var den genomsnittliga tiden för de 100 ungdomar som dömdes till slutna ungdomsvård 10 månader.¹³³

Som tidigare berörts sker ingen villkorlig frigivning vid slutna ungdomsvård varvid utdömd och verkställd tid sammanfaller. Om man jämför verkställda tider vilket är mest rimligt med tanke på att domstolen ska ta hänsyn till att villkorlig frigivning inte sker vid bestämmandet av tiden för den slutna ungdomsvården, rör det sig här om en relativt kraftig ökning. Enligt utvärderingen beror detta dels på att slutna ungdomsvård inte bara kommit att ersätta de renodlade fängelsestraffen utan även i stor utsträckning kombinationspåföljden skyddstillsyn med fängelse där fängelsetiden ofta var mycket kort, minst 14 dagar och högst 3 månader. I dessa fall har frihetsberövandet blivit längre med hänsyn till straffvärdet och det faktum att den slutna ungdomsvården inte på liknande sätt kan kombineras med skyddstillsyn. Men även om man bortser från de tidigare fängelsestraffen i kombination med skyddstillsyn har strafftiderna ökat vilket enligt utvärderingen skulle kunna tolkas som en effekt av att vårdtänkandet fått större genomslag vid bestämmandet av strafftiderna efter 1999 års reform.¹³⁴

Varken ett ökat antal frihetsberövanden eller längre strafftider kan anses ha varit lagstiftarens avsikt med införandet av den slutna ungdomsvården. Vidare står det direkt i strid mot reglerna för påföljdsbestämningen och

¹³⁰ SiS 2002, 'Slutna ungdomsvård - en uppföljning', s.15.

¹³¹ Allmän SIS-rapport 2001:5, 'Slutna ungdomsvård år 2000, intagna och frigivna ungdomar m.m.', s. 14.

¹³² Thunved A & B/Clevesköld L, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 187.

¹³³ Brå Rapport 2008:17, 'Kriminalstatistik 2007', s. 142.

¹³⁴ SiS 2002, 'Slutna ungdomsvård - en uppföljning', s. 20.

straffmätningen att tillmäta vårdbehovet någon betydelse vid bestämmandet av tiden för den slutna ungdomsvården.

5.3 Skälen att döma till slutna ungdomsvård

Av SiS gjorda utvärderingar där man undersökt domar på slutna ungdomsvård framkommer att domstolar i första hand anger brottslighetens straffvärde och art som skäl för frihetsberövandet. Även återfall i brott under pågående vård inom socialtjänsten eller skyddstillsyn anges som skäl eller att den unge inte tagit lärdom av tidigare domar. I åtskilliga domar som SiS undersökte år 2000 angav domstolen dessutom att socialtjänstens föreslagna insatser inte kunde anses tillräckligt ingripande eller att dessa inte utgjorde en tillräcklig reaktion på brottet, något som gällde oavsett om förslaget från socialtjänsten rörde öppenvård enligt SoL eller vård enligt LVU med placering inom SiS.¹³⁵ Som skäl för slutna ungdomsvård framhålls även att den unge och hans familj tagit avstånd från socialtjänsten eller att socialtjänstens resurser är uttömda. I ett fall dömdes en 16-årig pojke till slutna ungdomsvård dels med hänvisning till brottets höga straffvärde men också med hänvisning till att pojkens attityd till brott var överslättande. Domstolen menade att pojken och hans far inte verkade uppskatta socialtjänstens försök att hjälpa pojken att inse allvaret i brottsligheten. Av denna anledning ansågs inte vård inom socialtjänsten vara en tillräckligt ingripande påföljd.¹³⁶

Sammantaget kan sägas att domstolar i enlighet med gällande rätt först och främst hänvisar till brottets straffvärde men också brottets art och tidigare brottslighet hos den unge som synnerliga skäl för ett frihetsberövande i form av slutna ungdomsvård. En tydlig trend är dock att man i de fall då slutna ungdomsvård väljs även betonar att de av socialtjänsten föreslagna insatserna inte kan anses tillräckligt ingripande.

5.4 Vilka är ungdomarna?

Först och främst kan konstateras att nästintill alla ungdomar som döms till slutna ungdomsvård är pojkar, det är väldigt ovanligt att flickor döms till påföljden även om det förekommer. Påföljden utdöms vidare i regel för mycket allvarlig brottslighet med våldsinslag. Exempelvis kan nämnas att 86 % av de ungdomar som dömdes år 2000 hade begått olika typer av våldsbrott, det vill säga rån, misshandel, olaga hot, våld eller hot mot tjänsteman eller mord samt försök eller förberedelse till sådan brottslighet. Motsvarande siffra för år 2001 var 79 % och det har sedan dess legat

¹³⁵ Allmän SiS-rapport 2001:5, 'Slutna ungdomsvård år 2000, intagna och frigivna ungdomar m.m.', s. 5.

¹³⁶ Ibid. s. 13.

ungefär på denna nivå.¹³⁷ I några fall består brottsligheten istället av mened, sexualbrott eller grov mordbrand. Som tidigare berörts används också sluten ungdomsvård i viss utsträckning även för att kunna utdöma kortare frihetsstraff på grund av brottets art.¹³⁸

Att man anser att de flesta ungdomar som begår den typ av brott där det kan bli aktuellt med sluten ungdomsvård har ett visst vårdbehov framgår redan av själva grundtanken bakom den slutna ungdomsvården. I förarbetena talar man om att det på goda grunder kan antas att de flesta av de ungdomar som döms till fängelse är i stort behov av vård och behandling. Man säger ordagrant att det rör sig om ungdomar med social missanpassning, missbruksproblem och betydande personlighetsstörningar, förhållanden där det krävs kvalificerade och kontinuerliga behandlingsinsatser under lång tid medan den dömde står under särskilt noggrann tillsyn och bevakning.¹³⁹

Av utvärderingarna från SiS och BRÅ framgår också att det i stor utsträckning är ungdomar i stort behov av vård och behandling som döms till sluten ungdomsvård. Kommunerna har ofta vidtagit många och omfattande insatser för de unga redan före den aktuella brottsligheten och cirka en fjärdedel av de ungdomar som döms till sluten ungdomsvård har redan tidigare vårdats av SiS på särskilda ungdomshem enligt 12 § LVU.¹⁴⁰ I många fall har det också varit svårt att nå fram till den dömde och hans familj och de har ofta avböjt erbjudanden om hjälp. Ungdomar som döms till sluten ungdomsvård har i de flesta fall en problematisk bakgrund med relationsproblem och svårigheter att anpassa sig i skolan, flertalet har invandrarbakgrund. Ungdomar med svenskt ursprung som döms till sluten ungdomsvård har ofta vuxit upp i familjer med omfattande sociala problem som missbruk och kriminalitet.¹⁴¹

¹³⁷ Thunved A & B/ Clevesköld L, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, s. 188.

¹³⁸ *Ibid.* s. 189.

¹³⁹ Ds 1997:32 s. 115.

¹⁴⁰ Allmän SiS-rapport 2001:5, 'Sluten ungdomsvård år 2000, intagna och frigivna ungdomar', s. 3.

¹⁴¹ SiS 2002, 'Sluten ungdomsvård- en uppföljning', s. 43.

6. Domar från Göta hovrätt

Jag har till min rättsfallsstudie valt att studera domar rörande sluten ungdomsvård från Göta hovrätt. Då cirka 100 ungdomar varje år döms till sluten ungdomsvård och långt ifrån alla domar överklagas efter behandling i tingsrätten rör det sig om ungefär fem fall per år som hamnar i Göta hovrätt. Jag har ur Göta hovrätts arkiv tagit fram alla fall rörande sluten ungdomsvård dels från år 2006 och dels från år 2008. Det rör sig totalt om nio domar, fem från 2008 och fyra från 2006, ett för detta arbete lagom stort urval som dessutom möjliggör en viss jämförelse av tiden före och efter 2007 års lagändringar. Med fall rörande sluten ungdomsvård menar jag här dels fall där hovrätten dömt till sluten ungdomsvård men även sådana fall där tingsrätten dömt till sluten ungdomsvård och hovrätten sedan ändrat till en alternativ icke frihetsberövande påföljd.

Studien är uppbyggd på så sätt att varje rättsfall ges en kortare beskrivning varpå följer en kommentar där jag tolkar och analyserar domstolens val av påföljd utifrån mina frågeställningar. Fokus har därmed legat på hur domstolen motiverar synnerliga skäl för sluten ungdomsvård, hur domstolen motiverar att alternativa icke frihetsberövande påföljder kan eller inte kan anses tillräckligt ingripande samt vad domstolen säger om de ungas behov av vård och situation i övrigt. Först behandlas de fem fall där påföljden av hovrätten bestämts till sluten ungdomsvård och sedan de fyra fall där man istället ändrat till en alternativ icke frihetsberövande påföljd. Studien avslutas med två översiktstabeller som syftar till att ge en tydligare bild av resultatet och skapa en grund för mer generella slutsatser i en sammanfattande kommentar.

6.1 Fall där hovrätten dömt till sluten ungdomsvård

6.1.1 Sluten ungdomsvård för rån

I fall B 1951-08 fastställer Göta hovrätt en dom på sluten ungdomsvård i fyra månader för ett rån begånget av en pojke vid 17 års ålder. Pojken förekommer redan under två avsnitt i belastningsregistret, senast tidigare samma år i form av en dom för olaga hot till skyddstillsyn. Av yttrande från frivården framgår att pojken inte på något sätt upprätthållit kontakten med övervakare och frivård under den tid som skyddstillsynen löpt och att han kallats till sammanträde med anledning av sin upprepade misskötsel. Frivården betonar vidare att det finns ett klart övervakarbehov, både från stöd och kontrollsynpunkt och att man har svårt att se något verksamt innehåll i en frivårdspåföljd eftersom pojken trots uppmaningar inte på något sätt sköter den redan pågående verkställigheten.¹⁴²

¹⁴² B 516-08, Skövde tingsrätt, s. 10.

Enligt tingsrätten har det begångna rånet ett straffvärde som för en vuxen person skulle motsvara fängelse i ett år. När brottet begicks var pojken dock under 18 år vilket gör att straffvärdet inte kan anses lika högt. Som tingsrätten ser det har pojken under huvudförhandlingen dock inte insett allvaret i det brott han begått, något man finner beaktansvärt trots att han går i särskola. Tingsrätten delar vidare frivårdens bedömning om att möjligheter till åtgärder inom en skyddstillsyn är verkningslösa och dömer istället pojken till sluten ungdomsvård, detta med hänvisning till att påföljden genom sitt behandlingsinnehåll och inslag av tvång framstår som den mest adekvata. Med hänsyn till vad som framkommit om pojkens personliga förhållanden anser tingsrätten att särskilda skäl föreligger för att bestämma påföljden till sluten ungdomsvård. Den pågående skyddstillsynen undanröjs därför och påföljden bestäms av tingsrätten till sluten ungdomsvård i fyra månader för såväl det nu aktuella rånet som det tidigare olaga hotet.¹⁴³

I hovrätten betonas att det krävs synnerliga skäl för att pojken ska kunna dömas till sluten ungdomsvård. Den icke frihetsberövande påföljd som skulle kunna bli aktuell är enligt hovrätten ytterligare en skyddstillsyn. Brottsens mycket allvarliga art och dess straffvärde samt pojkens tidigare brottslighet talar i sig dock starkt för att en dom på skyddstillsyn inte utgör en tillräckligt ingripande påföljd och att pojken istället bör dömas till ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård.¹⁴⁴ Av betydelse är enligt hovrätten också i vad mån en skyddstillsyn överhuvudtaget skulle kunna genomföras på ett ändamålsenligt sätt. Pojken har under den redan löpande skyddstillsynen visat en betydande ovilja att samarbeta med kriminalvården och att ta emot den hjälp och det stöd han är i behov av. Mot denna bakgrund anser hovrätten att det föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande och bestämmer påföljden till sluten ungdomsvård.¹⁴⁵

6.1.2 Kommentar

Det ovan berörda fallet kan tyckas något anmärkningsvärt mot bakgrund av att man inte en enda gång, varken i tings- eller hovrätt beaktar möjligheten att döma till ungdomsvård eller ungdomstjänst. Förklaringen verkar finnas i att pojken tidigare dömts till skyddstillsyn för olaga hot vilket redan placerat honom hos kriminalvården. Att en ungdomspåföljd ska väljas i första hand även för den som tidigare varit föremål för kriminalvård framgår dock av NJA 2001 s. 225.¹⁴⁶ Någon sådan övervägning av eventuella socialtjänstpåföljder görs dock inte här. Målet saknar därför yttrande från socialnämnden och innehåller istället ett yttrande från frivården. Bedömningen i påföljdsfrågan i både tings- och hovrätt kretsar främst kring huruvida alternativet till ett frihetsberövande, i detta fall ytterligare en dom på skyddstillsyn i kriminalvårdens regi, överhuvudtaget kan genomföras på ett ändamålsenligt sätt. Huruvida en skyddstillsyn kan anses tillräckligt

¹⁴³ B 516-08, Skövde tingsrätt s. 11.

¹⁴⁴ B 1951-08 Göta hovrätt, s. 3.

¹⁴⁵ Ibid.

¹⁴⁶ Borgeke M, *Att bestämma påföljd för brott*, s. 276.

ingripande för brottet ifråga berörs överhuvudtaget inte av tingsrätten. Frivårdspåföljden bedöms som verkningslös på grund av pojkens betydande ovilja att samarbeta med kriminalvården och påföljden blir istället sluten ungdomsvård.¹⁴⁷

I hovrätten går man i vart fall in på att det krävs synnerliga skäl för att döma till sluten ungdomsvård och betonar att brottets mycket allvarliga art, dess straffvärde samt pojkens tidigare brottslighet i sig talar starkt för att skyddstillsyn inte är en tillräckligt ingripande påföljd. Tingsrätten däremot betonar istället att det är anmärkningsvärt att pojken inte inser allvaret i det brott han begått och dömer med hänsyn till pojkens personliga förhållanden till sluten ungdomsvård främst med hänvisning till att påföljden genom sitt behandlingsinnehåll och inslag av tvång framstår som den mest adekvata. Tingsrätten låter här på ett uttalat sätt pojkens behov av vård och individualpreventiva överväganden styra valet av sluten ungdomsvård som påföljd, detta helt emot lagstiftarens intentioner om att förekomsten av ett bestämt vårdbehov inte ska spela någon som helst roll vid bedömning av huruvida det föreligger synnerliga skäl att döma till sluten ungdomsvård. Anmärkningsvärt är vidare att tingsrätten verkar tro att det räcker med särskilda skäl att döma till sluten ungdomsvård bara för att pojken fyllt 18 vid tiden för domen. Fallet visar tydligt på en tveksam tillämpning av den slutna ungdomsvården där domstolen låter den unges behov av vård utgöra själva grunden för valet av påföljden.

6.1.3 Slutna ungdomsvård för mord

Fallet B 1339-06 rör en pojke som dömts för mord vid 17 års ålder. Han har med kniv dödat sin systers pojkvän när denne var på besök i familjens hem. Angreppet har utförts med stor brutalitet och tillvägagångssättet kan enligt både tings- och hovrätt inte ges annan beskrivning än tortyr. Brottet har av åklagaren rubricerats som "hedersrelaterat". Pojken döms i tingsrätten till slutna ungdomsvård i fyra år vilket senare fastställs av hovrätten.¹⁴⁸

Enligt tingsrätten har det begångna brottet ett straffvärde som för en vuxen skulle motsvara livstids fängelse. Livstidsstraffet får emellertid inte användas för brott begångna innan 21 års ålder och för att pojken ska kunna dömas till fängelse krävs dessutom synnerliga skäl. På grund av brottets höga straffvärde föreligger dock synnerliga skäl för fängelse varvid pojken med hänvisning till dåvarande 31 kap. 1 a § döms till slutna ungdomsvård i fyra år, den längsta möjliga tiden för påföljden. Den omständigheten att pojken under rättegången hunnit bli myndig är enligt tingsrätten inte ensamt skäl nog att istället för slutna ungdomsvård döma till fängelse.¹⁴⁹

Hovrätten delar tingsrättens bedömning att straffvärdet för brottet är livstids fängelse och att det därför trots pojkens låga ålder föreligger synnerliga skäl att döma honom till fängelse. I sådant fall ska rätten i första hand bestämma

¹⁴⁷ B 1951-08, Göta hovrätt, s. 3 f.

¹⁴⁸ B 1339-06, Göta hovrätt, s. 4.

¹⁴⁹ B 4146-05, Kalmar tingsrätt, s. 40.

påföljden till slutna ungdomsvård. Detta gäller dock inte om det med hänsyn till den tilltalades ålder eller annan omständighet finns särskilda skäl däremot. Mordet har ett straffvärde motsvarande livstids fängelse, med beaktande av ungdomsrabatten och det faktum att pojken på grund av brottet utvisas från riket samt att villkorlig frigivning inte sker vid slutna ungdomsvård finner hovrätten att det inte föreligger sådana särskilda skäl och fastställer tingsrättens dom på slutna ungdomsvård i fyra år.¹⁵⁰

6.1.4 Kommentar

I detta fall är det ingen tvekan om att det föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande. Det rör sig om mord med ett straffvärde som för en vuxen person skulle innebära livstids fängelse. Innan införandet av den slutna ungdomsvården var det i dessa fall av mycket allvarlig brottslighet en självklarhet med en dom på fängelse trots den tilltalades ungdom. Det handlar om ett av de fall där unga begår så pass allvarliga brott att samhället måste kunna ingripa med en frihetsberövande påföljd. Genom den slutna ungdomsvården kan dock fängelsestraffet med sin risk för skadeverkningar för ungdomar undvikas även i fall som detta. En sådan lösning var som tidigare nämnts en av grundtankarna bakom införandet av den slutna ungdomsvården.

Frågan i detta fall är dock om inte påföljden på grund av brottets mycket höga straffvärde ändå ska kunna bestämmas till fängelse. Möjligheten att döma den som begår brott innan 18 års ålder till fängelse kvarstår ju om det finns särskilda skäl mot att döma till slutna ungdomsvård. Åklagaren menar i detta fall att straffvärdet är så högt att det även med beaktande av ungdomsrabatten och det faktum att villkorlig frigivning inte sker vid slutna ungdomsvård hamnar på över fyra år. Det skulle därigenom röra sig om ett av de extrema undantagsfall där straffvärdet är så högt att slutna ungdomsvård inte kan komma ifråga. Hovrätten gick dock inte på denna linje utan dömde istället till maxtiden för slutna ungdomsvård.

Intressant i sammanhanget är att samtidigt som slutna ungdomsvård vilket berörts i kapitel sex tycks fånga upp fler unga brottslingar nedåt, det vill säga sådana som innan 1999 års reform dömdes till icke frihetsberövande påföljder verkar det som att man åt det motsatta hållet, det vill säga för de allra grövsta brotten, i viss utsträckning fortfarande vill kunna döma till fängelse. Detta ligger helt i linje med nuvarande lagstiftning och förarbetena till 1999 års reform och är en strävan som än mer understryker den slutna ungdomsvårdens roll som ett lindrigare och mjukare alternativ än fängelse. I de fall då det rör sig om riktigt allvarliga brott vill man nämligen fortfarande kunna sätta dessa ungdomar i fängelse istället för att ge även dem chansen till kvalificerad vård och behandling i form av slutna ungdomsvård. Att förutsättningarna för en dom på slutna ungdomsvård är desamma som för en dom på fängelse hindrar således inte att fängelse ändå ses som en strängare och mer ingripande påföljd.

¹⁵⁰ B 1339-06, Göta hovrätt, s. 40.

6.1.5 Sluten ungdomsvård för grovt rån

I fall B 351-08 dömer Göta hovrätt en 17-årig pojke för grovt rån till sluten ungdomsvård i ett år och två månader. Hovrätten ändrar främst bedömningen i skuldfrågan då tingsrätten tidigare helt frikänt pojken från anklagelserna.

Av hovrättens domskäl i påföljdsdelen framgår att pojken tidigare dömts ett flertal gånger för misshandel, olaga hot, ofredande, hot mot tjänsteman, våldsamt motstånd, försök till rån m.m. Han har bland annat dömts till ungdomstjänst i 70 timmar, ungdomsvård med ungdomstjänst i 30 timmar och skyddstillsyn.¹⁵¹ Pojken har med andra ord ett mycket omfattande brottsregister med upprepade återfall i relativt allvarlig brottslighet. Av socialnämndens yttrande framgår att han i flera olika omgångar varit placerad på institution och haft andra insatser som till exempel ungdomsbehandlare. Trots detta har pojken återfallit i kriminalitet och socialtjänstens öppenvårdsinsatser kan därför inte längre anses motsvara hans vårdbehov eller ge den prevention som krävs. Inte heller institutionsvård i form av ytterligare ett LVU-omhändertagande bedöms ge de resultat som krävs. Socialtjänsten har utan resultat prövat de insatser som SoL och LVU möjliggör och bedömer därför ytterligare sådana insatser som gagnlösa.¹⁵²

Enligt hovrätten har pojkens brott ett straffvärde som för en vuxen person skulle motsvara fyra år. Eftersom han bara var 17 år vid gärningstillfället krävs dock synnerliga skäl för att bestämma påföljden till fängelse. Med hänsyn till gärningens art och straffvärde samt till att det är fråga om återfall i brott anser hovrätten att det föreligger synnerliga skäl. Man understryker här att pojken tidigare gjort sig skyldig till liknande brottslighet. Eftersom pojken var under 18 år när gärningen begicks bestämmer hovrätten påföljden till sluten ungdomsvård istället för fängelse. Med hänsyn till pojkens ålder vid gärningen och att ingen villkorlig frigivning sker vid sluten ungdomsvård bestäms vårdtiden till ett år och två månader.¹⁵³

6.1.6 Kommentar

Fallet med den 17-åriga pojken kan närmast ses som ett typfall för just sluten ungdomsvård. Det rör sig om en pojke som har begått ett mycket allvarligt brott med betydande våldsinslag. Han har flera gånger tidigare begått liknande brott och socialtjänstens insatser är i princip uttömda, eller som socialnämnden uttrycker det; ytterligare insatser från socialförvaltningens sida bedöms som gagnlösa. Pojken har dessutom ett klart uttalat vårdbehov vilket liksom behovet av prevention inte längre anses kunna mötas med öppenvårdsinsatser. Hovrätten motiverar synnerliga skäl för ett frihetsberövande med brottets höga straffvärde, brottets art och med

¹⁵¹ B 351-08, Göta hovrätt, s. 6.

¹⁵² Ibid.

¹⁵³ Ibid. s. 7.

att det är fråga om ett återfall. Alla skäl för ett frihetsberövande finns således med och utgången kan tyckas självklar. Frågan kan dock ställas om det är lika självklart att pojken dömts till fängelse om inte slutna ungdomsvård funnits. I sina domskäl understryker hovrätten att pojken tidigare gjort sig skyldig till liknande brottslighet. En viktig del av de synnerliga skälen utgörs därmed av att pojken tidigare gjort sig skyldig till likartad allvarlig brottslighet och inte tagit lärdom av tidigare socialtjänstpåföljder. Denna återfallsbenägenhet i kombination med det uttalade vårdbehovet gör pojken till en ytterst lämplig kandidat för den typ av särskilt anpassad institutionsvård som den slutna ungdomsvården innebär.

Mot bedömningen kan även ställas den restriktivitet som påföljdsbestämningspropositionen uppmanar till i fråga om återfall som skäl att frihetsberöva den som begår brott innan 18 års ålder och det faktum att enbart en anmärkning från socialtjänsten om att deras resurser är uttömda inte i sig kan anses utgöra synnerliga skäl för ett frihetsberövande. Sådana argument användes dock som skäl för fängelse redan innan 1999 års reform och i just detta fall är det kanske ändå troligt att pojken skulle ha dömts till ett frihetsberövande även om den slutna ungdomsvården inte funnits. Viktigt att se på är även förklaringen till varför en alternativ icke frihetsberövande påföljd inte kan anses tillräckligt ingripande. I detta fall bör förklaringen vara socialnämndens yttrande om att pojkens behov av vård och behovet av prevention inte längre kan mötas med öppenvårdsinsatser eller ett LVU-omhändertagande. Socialförvaltningens anser att deras resurser att möta pojkens behov av vård är uttömda varvid ansvaret för att få den unge brottslingen på rätt köl igen går vidare till SiS.

6.1.7 Slutna ungdomsvård för allvarlig våldtäkt

I fallet B 972-06 som rör en allvarlig våldtäkt begången av en sextonåring ändrar hovrätten tingsrättens domslut endast på så sätt att påföljden bestäms till slutna ungdomsvård i sju månader istället för ett år. Pojken är tidigare ostraffad och socialnämnden har föreslagit att han vid fällande dom ska överlämnas till vård inom socialtjänsten och följa en där upprättad vårdplan som innebär att han ska vara underkastad så kallat mellantvång på en specialenhet för förövare av sexuella övergrepp.¹⁵⁴

För våldtäkt är stadgat fängelse lägst två år och högst sex år. Det är ett brott som på grund av sin art normalt ska medföra fängelse. Enligt tingsrätten har den nu aktuella våldtäkten ett högt straffvärde som för en vuxen person skulle motsvara fängelse i närmare tre och ett halvt år.¹⁵⁵ Mot denna bakgrund anser man att brottets art och samlade straffvärde utgör synnerliga skäl för fängelse trots pojkens låga ålder. Man pekar vidare på att det av den av socialnämnden upprättade vårdplanen inte klart framgår vilka åtgärder som ska vidtas. Enligt tingsrätten uppfyller vårdplanen inte de krav som i 31

¹⁵⁴ B 972-06, Göta hovrätt, s. 2.

¹⁵⁵ B4712-05, Örebro tingsrätt, s. 12.

kap. 1 § brottsbalken ställs på en sådan och de planerade åtgärderna kan inte heller anses tillräckligt ingripande. Inte heller skyddstillsyn kan anses tillräckligt ingripande och tingsrätten bestämmer därför påföljden till slutna ungdomsvård i ett år.¹⁵⁶

Hovrätten gör samma bedömning av gärningens straffvärde och pekar därefter på att vad som först och främst kan medföra ett frihetsberövande av den som begår brott innan 18 års ålder är att brottet har ett högt straffvärde. Även tidigare brottslighet kan dock vara en faktor som talar för fängelse och i undantagsfall även brottets art. Eftersom pojken bara var sexton år vid tiden för brottet bör han i första hand dömas till en icke frihetsberövande påföljd, primärt vård inom socialtjänsten.¹⁵⁷ Precis som tingsrätten anser hovrätten dock att straffvärdet för våldtäkten är så högt att den föreslagna vårdplanen med åtgärder inom socialtjänsten inte kan anses tillräckligt ingripande. Med särskilt beaktande av brottets karaktär och höga straffvärde anser hovrätten att det föreligger synnerliga skäl att döma till slutna ungdomsvård. Med hänsyn till pojkens mycket låga ålder ändrar hovrätten dock vårdtiden till sju månader.¹⁵⁸

6.1.8 Kommentar

I detta fall är det våldtäktsbrottets höga straffvärde och art som anses utgöra synnerliga skäl för ett frihetsberövande. Pojken är tidigare helt ostraffad så det handlar inte om ett fall av upprepade återfall och uttömda resurser hos socialtjänsten. De av socialtjänsten i en vårdplan föreslagna åtgärderna anses dock inte vara tillräckligt ingripande med hänsyn till brottets höga straffvärde. Tingsrätten säger till och med att vårdplanen inte kan anses uppfylla de krav som enligt 31 kap. 1 § brottsbalken ställs på en sådan eftersom det inte klart framgår vilka åtgärder man kommer vidta. Mot denna bakgrund kan ifrågasättas huruvida ett överlämnande till socialtjänsten med en vårdplan med mer ingripanden åtgärder, exempelvis i form av institutionsvård enligt LVU hade lett till en annorlunda bedömning i domstolen.

Pojken har ett klart uttalat vårdbehov vilket tillsammans med det våldsbrott han begått gör honom till en ytterst lämplig kandidat för den typ av vård som verkställigheten av den slutna ungdomsvården innebär. Ett överlämnande till socialtjänsten i form av ett omhändertagande enligt LVU skulle, trots att det i praktiken rör sig om samma vård, förmodligen inte heller anses vara tillräckligt ingripande med hänsyn till brottets höga straffvärde och art. Här kommer den slutna ungdomsvården in som ett alternativ där man i större utsträckning än vid ungdomsvård tillgododrar de straffrättsliga kraven på proportionalitet, konsekvens och förutsebarhet. Det kan dock ifrågasättas om sextonåringen i detta fall verkligen dömts till fängelse om den slutna ungdomsvården inte funnits. Som ung sexualförbrytare är han i stort behov av det stöd och den vård och

¹⁵⁶ B4712-05, Örebro tingsrätt, s. 12.

¹⁵⁷ B 972-06, Göta hovrätt, s. 5.

¹⁵⁸ Ibid.

behandling som finns hos SiS i deras ungdomsvård, eller inom socialtjänsten, särskilt anpassad vård och behandling som ett skadligt fängelsestraff inte skulle anses medföra för en så ung person. Pojken skulle mot denna bakgrund kunna vara en av de ungdomar där det för domstolen är mycket mer tilltalande med ett mjukare och vårdinriktat alternativ till fängelse, en av dem som fångas upp i det vidgade nät som den slutna ungdomsvården faktiskt innebär.

6.1.9 Sluten ungdomsvård för rån

I mål B 960-08 som gäller ett rån begånget av en pojke vid 17 års ålder fann tingsrätten inte åtalet styrkt varvid pojken friades. Hovrätten dömde dock pojken till sluten ungdomsvård i sex månader.¹⁵⁹ Av personutredningen i målet framgår att pojken tidigare dömts för misshandel till ungdomsvård med ungdomstjänst i 20 timmar. Av yttrande från socialnämnden framgår vidare att han har ett stort behov av vårdinsatser och är lämplig för ungdomstjänst. Till yttrandet har även bifogats ett ungdomskontrakt där det framgår vilka åtgärder socialnämnden avser vidta, i detta fall att pojken ska fortsätta delta i ett redan påbörjat brottsförebyggande program samt att han två gånger i veckan ska lämna urinprov för kontroll av eventuell narkotikapåverkan.¹⁶⁰

Enligt hovrätten har det begångna rånet ett straffvärde på minst två års fängelse för en vuxen person. Man betonar dock att HD flera gånger uttalat att den som begår brott innan 18 års ålder bara ska dömas till fängelse i sällsynta undantagsfall. Det faktum att pojken tidigare dömts till ungdomsvård hindrar inte heller på något sätt påföljden åter bestäms till ungdomsvård. De vårdinsatser som satts in från socialtjänstens sida har uppenbarligen dock inte varit tillräckliga föra att förhindra pojken från att begå nya brott varvid kraftfullare åtgärder måste sättas in. Mot denna bakgrund och med hänsyn till brottslighetens straffvärde anser hovrätten att det av socialnämnden upprättade vårdkontraktet inte kan anses tillräckligt ingripande för att åter bestämma påföljden till ungdomsvård även om den skulle kombineras med ungdomstjänst fullt ut. Av denna anledning föreligger synnerliga skäl att döma till fängelse varvid påföljden med hänsyn till pojken ålder bestäms till sluten ungdomsvård. Med beaktande av ungdomsrabatten och att ett faktiskt frihetsberövande inte bör bli längre än en dom på fängelse bestäms tiden till sex månader.¹⁶¹

6.1.10 Kommentrar

Den nu aktuella domen är synnerligen välskriven och tar upp många av de viktiga kärnfrågorna kring den slutna ungdomsvården. Hovrätten betonar att ett frihetsberövande av den som begår brott innan 18 års ålder endast ska ske i sällsynta undantagsfall och att tidigare insatser i form av ungdomsvård och ungdomstjänst inte på något sätt hindrar ytterligare sådana

¹⁵⁹ B 960-08, Göta hovrätt, s. 7.

¹⁶⁰ Ibid.

¹⁶¹ Ibid. s. 9.

socialtjänstpåföljder. Som synnerliga skäl för den slutna ungdomsvården anger hovrätten brottets straffvärde och det faktum att det vårdkontrakt som socialnämnden upprättat inte kan anses tillräckligt ingripande för att åter bestämma påföljden till ungdomsvård även om denna skulle kombineras med ungdomstjänst fullt ut.

Hovrätten betonar här att en alternativ icke-frihetsberövande påföljd i form av ungdomsvård inte kan anses tillräckligt ingripande för det begångna brottet. Viktigt att uppmärksamma är dock att man inte motiverar detta med brottets straffvärde utan snarare med det faktum att de vårdinsatser som tidigare satts in från socialtjänstens sida inte varit tillräckliga för att förhindra pojken från att begå nya brott.¹⁶² Ungdomsvård anses inte tillräckligt ingripande på grund av att tidigare åtgärder inom socialtjänsten inte har lett till önskat individualpreventivt resultat. På detta sätt kommer pojkens behov av vård och individualpreventiva överväganden in och påverkar valet av slutna ungdomsvård som påföljd. Individualpreventionen påverkar nämligen huruvida alternativa icke-frihetsberövande påföljder kan anses tillräckligt ingripande. Hovrätten anser ju att de vårdinsatser som tidigare satts in inte varit tillräckliga för att förhindra återfall varvid man nu måste sätta in kraftfullare åtgärder, något som i sin tur leder till att ungdomsvård inte kan anses tillräckligt ingripande. Till grund för frihetsberövandet i form av slutna ungdomsvård ligger på detta sätt till viss del individualpreventiva överväganden där slutsatsen är att det för den återfallsbenägne pojken är mest lämpligt med den typ av institutionsvård som den slutna ungdomsvården innebär.

6.2 Fall där hovrätten ändrat till en alternativ icke- frihetsberövande påföljd

6.2.1 Skyddstillsyn i förening med fängelse för grov misshandel

I fall B 204-06 ändrar Göta hovrätt en dom på slutna ungdomsvård i åtta månader för grov misshandel och dömer istället den unge lagöverträdaren till skyddstillsyn i förening med fängelse i två månader. Fallet rör en pojke som vid 17 års ålder gjort sig skyldig till grov misshandel i form av allvarligt och oprovocerat gatuvåld. Pojken har tidigare dömts flera gånger för misshandel och då överlämnats till vård inom socialtjänsten, den senaste gången i kombination med en föreskrift om 60 timmars ungdomstjänst.¹⁶³ Av socialnämndens yttrande i målet framgår att pojken inte längre anses lämplig att genomföra ungdomstjänst eller annan påföljd som socialkontoret kan erbjuda och att om han nu döms för den grova misshandeln så anser man att socialkontorets resurser är uttömda och att enbart vård inom socialtjänsten inte kan anses vara en tillräcklig påföljd.¹⁶⁴

¹⁶² B 960-08, Göta hovrätt, s. 9.

¹⁶³ B 3208-05, Norrköpings tingsrätt, s. 5.

¹⁶⁴ Ibid.

Tingsrätten uppskattar straffvärdet av den grova misshandeln till fängelse i ett och ett halvt år och menar att det med hänsyn till det höga straffvärdet och brottets allvarliga art i form av oprovocerat gatuvåld föreligger synnerliga skäl att bestämma påföljden till fängelse varvid påföljden med hänsyn till pojken låga ålder istället bestäms till slutet ungdomsvård i åtta månader.¹⁶⁵ Hovrätten däremot menar att även om fängelse skulle vara oundvikligt för en vuxen så ska man i möjligaste mån undvika fängelse i fall som detta eftersom pojken bara var 17 år vid gärningstillfället. Eftersom ytterligare en socialtjänstpåföljd inte kan anses aktuellt med hänsyn till pojken personliga förhållanden betonar hovrätten att man istället måste överväga andra alternativ för att undvika fängelsestraffet.¹⁶⁶ Enligt hovrätten är en skyddstillsyn utan tvekan den lämpligaste påföljden eftersom pojken på senare tid tycks ha genomgått en positiv utveckling som skulle främjas av en skyddstillsyn. På grund av misshandelns höga straffvärde krävs dock att skyddstillsynen förenas med samhällstjänst för att den ska kunna anses tillräckligt ingripande. Eftersom pojken inte är lämplig för samhällstjänst förenar hovrätten istället skyddstillsynen med ett kortare fängelsestraff enligt 28 kap. 3 § BrB. Man betonar att brottslighetens straffvärde tillsammans med det faktum att pojken tidigare gjort sig skyldig till samma allvarliga typ av misshandelsbrott utgör synnerliga skäl att döma till fängelse vilket gör att det även är oundgängligen påkallat att skyddstillsynen förenas med ett kortare fängelsestraff.¹⁶⁷

6.2.2 Kommentar

I detta fall anser både tings- och hovrätt att det föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande. De synnerliga skälen utgörs enligt domstolarna både av brottets höga straffvärde som med beaktande av ungdomsrabatten ligger på över ett år och brottets allvarliga art i form av oprovocerat gatuvåld. Även det faktum att pojken flera gånger tidigare gjort sig skyldig till liknande allvarlig brottslighet anges som skäl för en frihetsberövande påföljd. Att en socialtjänstpåföljd inte kan anses tillräckligt ingripande har i båda instanser sin förklaring i pojken personliga förhållanden, det vill säga det faktum att socialnämnden anser att deras resurser är uttömda och att enbart vård inom socialtjänsten inte kan anses vara en tillräcklig påföljd. Pojken har inte tagit lärdom av tidigare socialtjänstpåföljder varvid ytterligare sådana påföljder inte kan anses individualpreventivt motiverade. Även om synnerliga skäl för ett frihetsberövande i detta fall kan anse föreligga med hänsyn till brottets straffvärde, art och pojken tidigare brottslighet är det samtidigt främst individualpreventiva överväganden som gör att man i både tingsrätt och hovrätt anser att ytterligare en socialtjänstpåföljd inte kan anses tillräckligt ingripande.

Intressant är dock att tingsrätten mot denna bakgrund dömer till slutet ungdomsvård medan hovrätten istället dömer till skyddstillsyn i förening

¹⁶⁵ B 3208-05, Norrköpings tingsrätt, s. 5.

¹⁶⁶ B 204-06, Göta hovrätt, s. 4.

¹⁶⁷ Ibid. s. 6.

med fängelse. Hovrätten följer här den rådande principen att ett frihetsberövande även i form av sluten ungdomsvård ska bli aktuellt först när man övervägt alla tillgängliga alternativ, det vill säga även villkorlig dom och skyddstillsyn. Problemet är dock att en skyddstillsyn inte kan anses tillräckligt ingripande samtidigt som ett förenande med samhällstjänst inte är möjligt. För att lösa situationen förenar hovrätten skyddstillsynen med ett kortare fängelsestraff. Orsaken till att hovrätten väljer denna påföljdskombination istället för sluten ungdomsvård bör vara att man anser att skyddstillsyn i kombination med ett kortare fängelsestraff är lindrigare än en dom på sluten ungdomsvård i åtta månader. Även om skyddstillsyn i förening med två månaders fängelse med hänsyn till tiden på frihetsberövandet kan anses lindrigare än en dom på åtta månader sluten ungdomsvård blir det lite märkligt när hovrättens uttalade strävan att undvika ett längre fängelsestraff för pojken ändå resulterar i just ett fängelsestraff. Även om huvudpåföljden är en skyddstillsyn rör det sig ju fortfarande om ett kortare frihetsberövande i form av ett fängelsestraff.

Ett av motiven bakom införandet av sluten ungdomsvård var att man ville hålla de unga lagöverträdarna utanför fängelserna. I en situation som denna där en skyddstillsyn i förening med ett kortare fängelsestraff av domstolarna anses lindrigare än sluten ungdomsvård försvinner incitamentet att i dessa fall välja sluten ungdomsvård istället för fängelse. I liknande fall där sluten ungdomsvård väljs men där man innan 1999 års reform dömde till skyddstillsyn i förening med fängelse visar av BRÅ gjorda utvärderingar att frihetsberövandet i dessa fall blir markant längre än innan reformen.¹⁶⁸ Vad domstolen än väljer här blir det svårt att hålla sig till principerna bakom gällande rätt. En dom på sluten ungdomsvård med markant längre vårdtid innebär en straffskärpning tvärt emot intentionerna bakom införandet av den slutna ungdomsvården samtidigt som en dom på skyddstillsyn i förening med ett kortare fängelsestraff innebär att en ung lagöverträdare döms till fängelse, även detta tvärt emot en av huvudtankarna bakom 1999 års reform.

6.2.3 Skyddstillsyn med samhällstjänst för grov misshandel

I ett liknande fall, B 867-06 som rör grov misshandel och misshandel, här begånget av en pojke vid 16 respektive 17 års ålder, ändrar hovrätten tingsrättens dom på sluten ungdomsvård i sex månader och dömer istället till skyddstillsyn med samhällstjänst i 180 timmar. Pojken har tidigare dömts för grov misshandel två gånger varvid påföljden båda gångerna bestämts till vård inom socialtjänsten i förening med ungdomstjänst.¹⁶⁹

Tingsrätten betonar att misshandeln i båda fallen varit helt oprovocerad och bedömer att gärningarna med beaktande av ungdomsrabatten har ett straffvärde på åtta månader. Detta i förening med brottens mycket allvarliga art i form av oprovocerat gatuvåld och det faktum att pojken tidigare gjort

¹⁶⁸ 'Sluten ungdomsvård - en uppföljning', SiS-rapport 2000, s. 20.

¹⁶⁹ B 867-06, Göta hovrätt, s. 2.

sig skyldig till liknande brottslighet gör enligt tingsrätten att det trots pojkens låga ålder föreligger synnerliga skäl att bestämma påföljden till fängelse. Eftersom pojken var under 18 år då brotten begicks bestämmer man istället påföljden till slutna ungdomsvård. Med beaktande av att ingen villkorlig frigivning sker från den slutna ungdomsvården sätts vårdtiden till sex månader.¹⁷⁰

Hovrätten delar tingsrättens bedömning att det i och för sig föreligger synnerliga skäl att bestämma påföljden till fängelse. Frågan i hovrätten är dock om påföljden som i tingsrätten ska bestämmas till slutna ungdomsvård eller om en annan påföljd kan väljas. Av den omfattande utredningen i hovrätten framgår att de resurser som satts in av socialtjänsten efter det senaste brottet medfört en mycket positiv utveckling för pojken och att denna återanpassning skulle kunna äventyras genom ett frihetsberövande.¹⁷¹ Frivården Jönköping har i ett yttrande anfört att pojken sedan det senaste misshandelsbrottet varit omhändertagen enligt LVU, först på särskilt ungdomshem och sedan i hemmet enligt upprättad vårdplan. Under denna tid har pojken skött sig exemplariskt och uppvisat en stor förändring av sitt beteende och livsmönster. Han dricker inte längre och har helt brutit med sitt tidigare umgänge. Mot denna bakgrund bedömer frivården att det skulle vara ytterst olyckligt att nu frihetsberöva pojken. Utifrån detta och med beaktande av pojkens ungdom bedömer man att det istället finns förutsättningar för en frivårdspåföljd. Skyddstillsyn skulle vara att föredra eftersom pojken är i fortsatt behov av stöttning för att hålla sig borta från kriminalitet, pojken bedöms vidare som lämplig för samhällstjänst. Eftersom pojken samtyckt till samhällstjänst och det finns anledning att anta att en skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst skulle bidra till att pojken avhåller sig från fortsatt brottslighet dömer hovrätten till skyddstillsyn i förening med samhällstjänst i 180 timmar.

6.2.4 Kommentar

I detta fall anser både tings- och hovrätt att det föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande, dels med hänsyn till den grova misshandelns relativt höga straffvärde på åtta månader men också med hänsyn till brottets allvarliga art i form av helt oprovcerat gatuvåld. Även det faktum att pojken flera gånger tidigare begått liknande brott talar för ett frihetsberövande. Skillnaden mellan de båda instanserna verkar främst vara att tingsrätten menar att slutna ungdomsvård är en lämplig påföljd för pojken medan hovrätten på grund av den där tillkomna utredningen om pojkens personliga förhållande istället anser att skyddstillsyn i förening med samhällstjänst är lämpligt. Utan ett beaktande av frivårdens personutredning i hovrätten verkar också pojken vara den typiske kandidaten för slutna ungdomsvård. Han har begått våldsbrott av allvarlig art med betydande straffvärde och har dessutom flera gånger tidigare begått liknande brott. Han har redan ett flertal gånger dömts till vård inom socialtjänsten vilket

¹⁷⁰ B 2528-05, Jönköpings tingsrätt, s.15 f.

¹⁷¹ B 867-06, Göta hovrätt, s. 4.

uppenbarligen inte verkar ha hjälpt. Eftersom synnerliga skäl för ett frihetsberövande kan konstateras verkar slutna ungdomsvård mot denna bakgrund vara ytterst lämpligt.

Personutredningen i hovrätten förändrar dock allt eftersom den, trots de synnerliga skälen gör att pojken inte längre anses lämplig för slutna ungdomsvård. Han verkar inte längre vara i lika akut behov av vård på institution eftersom de insatser som socialtjänsten redan satt in med anledning av hans senaste brott tycks ha hjälpt. Självklart ska en icke-frihetsberövande påföljd väljas i fall som detta för att i största möjliga mån undvika skadliga frihetsberövanden av unga människor. Skillnaden mellan tingsrätten och hovrättens dom belyser dock hur individualpreventiva överväganden faktiskt spelar en relativt stor roll i valet av huruvida slutna ungdomsvård är en lämplig påföljd. I hovrätten är pojken inte längre i lika akut behov av vård på institution för att förhindra återfall vilket gör att påföljden istället kan bestämmas till skyddstillsyn i förening med samhällstjänst.

6.2.5 Ungdomsvård med ungdomstjänst för våldtäkt

I fallet B 1246-08 som rör våldtäkt m.m. begånget av en 15-årig pojke ändrar hovrätten tingsrättens dom på slutna ungdomsvård i tio månader till ungdomsvård med ungdomstjänst i 150 timmar. I tingsrätten betonas att de våldtäkter pojken begått är allvarliga eftersom de begåtts mot en person som stått pojken nära vilket utnyttjats av honom. Socialtjänsten har i sitt yttrande bedömt att pojken är i behov av vård för att inte riskera en ogynnsam utveckling och föreslagit en dom på ungdomsvård i förening med ungdomstjänst för att minska risken för fortsatt brottslighet.¹⁷² Straffvärdet för pojkens gärningar motsvarar enligt tingsrätten dock fängelse i cirka fyra år, ett så högt straffvärde att det trots pojkens ringa ålder föreligger synnerliga skäl att bestämma påföljden till fängelse. Med hänsyn till pojkens låga ålder bestäms påföljden till slutna ungdomsvård i tio månader.¹⁷³

Hovrätten betonar att den brottslighet pojken gjort sig skyldig till har ett så högt straffvärde att det för en person över 21 år inte skulle kunna bli fråga om någon lindrigare påföljd än fängelse. Straffvärdet hade i sådant fall legat på fängelse i tre år. Eftersom pojken bara var 15 år när gärningarna förövades kan synnerliga skäl dock inte anses föreligga med hänsyn till brottets straffvärde och ungdomsrabatten i BrB 29 kap. 7 §. Då det av yttrande från socialnämnden framgår att pojken är i behov av insatser från socialtjänsten och att sådana insatser kan beredas honom anser hovrätten att det med hänsyn till pojkens personliga förhållanden är mer lämpligt att döma honom till ungdomsvård och meddela föreskrift om att följa det ungdomskontrakt som upprättats för honom. På grund av brottslighetens

¹⁷² B 4631-07, Örebro tingsrätt, s. 13.

¹⁷³ Ibid.

straffvärde och pojkens tidigare brottslighet föreligger behov att förena ungdomsvården med ungdomstjänst i 150 timmar.¹⁷⁴

6.2.6 Kommentar

Här ser vi hur hovrätten ändrar tingsrättens dom på slutan ungdomsvård till en alternativ icke frihetsberövande påföljd i form av ungdomsvård i förening med ungdomstjänst. Juridiskt motiveras ändringen av påföljden med att hovrätten bedömer de begångna gärningarnas straffvärde till tre år istället för fyra vilket gör att det med hänsyn till pojkens mycket låga ålder och ungdomsrabatten inte längre föreligger synnerliga skäl för fängelse. Inte heller brottets art eller pojkens tidigare brottslighet talar för ett frihetsberövande. Mot denna bakgrund menar hovrätten att det ”med hänsyn till pojkens personliga förhållanden är lämpligt att istället döma honom till ungdomsvård.”¹⁷⁵ Vad hovrätten menar med detta bör vara att ungdomsvård av rent individualpreventiva skäl är en lämplig påföljd i detta fall. Pojken som har ett uttalat vårdbehov bör ges vård och behandling för att hindra en ogynnsam utveckling och minska risken för återfall, något som kan tillgodoses inom ramen för ungdomsvård.

För att kunna döma till ungdomsvård krävs som tidigare nämnts att det föreligger ett särskilt vårdbehov varvid individualpreventiva bedömningar som denna blir nödvändiga redan vid valet av påföljd. Även om vårdbehovet inte ska tillmätas någon som helst betydelse vid valet av slutan ungdomsvård kommer det på detta sätt ändå in i bedömningen när man ska avgöra om man istället kan döma till det icke-frihetsberövande alternativet ungdomsvård. Att ungdomsvård förutsätter ett särskilt vårdbehov påverkar i och för sig inte kriterierna för slutan ungdomsvård. Föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande kan slutan ungdomsvård utdömas oavsett om den unge har ett vårdbehov eller inte. Resonemanget illustrerar dock hur vårdbehovet och individualpreventionen ändå figurerar i närliggande bedömningar, bedömningar som indirekt påverkar också valet av slutan ungdomsvård. I sammanhanget kan även nämnas att det om pojken saknat ett vårdbehov i princip varit omöjligt att istället för ungdomsvård döma till ungdomstjänst med hänsyn till brottets höga straffvärde. Alternativet skulle i så fall vara en ”vanlig” påföljd i form av villkorlig dom eller skyddstillsyn i förening med samhällstjänst.

Det är främst pojkens personliga förhållanden som gör att hovrätten anser ungdomsvård vara en lämplig påföljd, framförallt hans låga ålder men också hans vårdbehov, personliga förhållanden som även gör honom till en lämplig kandidat för slutan ungdomsvård. Hovrätten anser dock, tvärt emot tingsrätten, att det inte föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande. Fallet kan i denna del ses som ett utslag av 2007 års lagändringar som delvis syftar till att ungdomsvård i kombination med ungdomstjänst i allt större utsträckning ska komma att ersätta slutan ungdomsvård.

¹⁷⁴ B 1236-08, Göta hovrätt, s. 11.

¹⁷⁵ Ibid.

6.2.7 Ungdomsvård för grov misshandel

I mål B 1804-08 ändrar Göta hovrätt Örebro tingsrätts dom på slutan ungdomsvård i åtta månader för grov misshandel, olaga hot, stöld, olovlig körning och rattfylleri begånget av en pojke vid 15 års ålder till ungdomsvård med föreskrift för pojken att följa det ungdomskontrakt som upprättats av socialnämnden.¹⁷⁶ Av yttrande från socialnämnden framgår att pojken varit familjehemsplacerad sedan 2006 men att insatserna inte varit tillräckliga varvid han tagit en negativ vändning med ett accelererat bruk av alkohol och bensinsniffning. Det är också i påverkat tillstånd som pojken begått allvarliga kriminella handlingar. Vård och behandling krävs för att pojken ska komma till insikt om alkoholens konsekvenser och socialnämnden anser att det bästa vore behandling via socialtjänsten på institution.¹⁷⁷

Vid tiden för förhandlingen i tingsrätten genomgick pojken vård på behandlingshem enligt SoL och med beaktande av enbart pojkens bästa skulle det enligt tingsrätten vara klart lämpligast att bestämma påföljden till ungdomsvård och låta den pågående behandlingen fortsätta. Tingsrätten gör dock bedömningen att brottligheten har ett så högt straffvärde att det även med beaktande av ungdomsrabatten ligger på över ett år. Brotten har dessutom varit av allvarlig art då den grova misshandeln varit tortyrliknande och mycket förnedrande för offret. Mot denna bakgrund menar tingsrätten att ungdomsvård inte kan anses tillräckligt ingripande och att det föreligger synnerliga skäl att bestämma påföljden till fängelse. Pojken döms till slutan ungdomsvård i åtta månader.¹⁷⁸

Hovrätten betonar återigen att pojken med anledning av den aktuella händelsen omhändertagits med stöd av LVU och placerats på behandlingshem, en tvångsvård som sedan upphört för att fortsätta på frivillig väg enligt SoL, dock på samma behandlingshem. Vården och behandlingen fungerar bra och pojken vill vara kvar på behandlingshemmet. Socialtjänsten anser vidare att han har ett behov av fortsatt vård och behandling. Pojken är tidigare ostraffad och med beaktande av hans ålder menar hovrätten till skillnad från tingsrätten att straffvärdet för brottligheten inte obetydligt understiger ett år. Eftersom pojken varit föremål för institutionsvård sedan den aktuella händelsen och har ett fortsatt behov av vård och behandling menar hovrätten att det skulle vara bäst för honom om påföljden bestämdes till ungdomsvård och att pågående vård på behandlingshemmet får fortsätta.¹⁷⁹ Mot denna bakgrund och då de av socialtjänsten planerade åtgärderna enligt hovrätten kan anses tillräckligt ingripande med hänsyn till brottlighetens straffvärde och art dömer man istället för slutan ungdomsvård till ungdomsvård med föreskrift att följa det kontrakt som upprättats till vilket pojken samtyckt.¹⁸⁰

¹⁷⁶ B 1804-08, Göta hovrätt, s. 1.

¹⁷⁷ B 4754-07, Örebro tingsrätt, s. 17.

¹⁷⁸ Ibid. s. 18.

¹⁷⁹ B 1804-08, Göta hovrätt, s. 6.

¹⁸⁰ Ibid.

6.2.8 Kommentar

Liksom i det tidigare beskrivna fallet med en 15-åring som dömdes till ungdomsvård för våldtäkt använder hovrätten här en omvärdering av brottslighetens straffvärde för att kunna ändra den slutna ungdomsvården till ungdomsvård. Medan tingsrätten fann att straffvärdet med hänsyn till ungdomsrabatten låg på ett år vilket tillsammans med brottslighetens art ansågs utgöra synnerliga skäl för ett frihetsberövande menar hovrätten att straffvärdet inte obetydligt understiger ett år varvid det inte längre föreligger något hinder att istället döma till ungdomsvård. Den formella förklaringen till varför synnerliga skäl anses föreligga i tingsrätten men inte i hovrätten är därmed att man i hovrätten gör en annan bedömning av brottslighetens straffvärde. En alternativ förklaring kan dock vara att man i hovrätten anser ungdomsvård vara en mer lämplig påföljd för den unga brottslingen. Medan man i tingsrätten inte ansåg ungdomsvården tillräckligt ingripande har 15-åringen vid förhandlingen i hovrätten nått en något annorlunda situation. Sedan tingsrättsförhandlingen har vården enligt SoL på behandlingshemmet fortsatt ytterligare en tid och av domskälen i hovrätten framgår att vården och behandlingen fungerar mycket bra, att 15-åringen utvecklats positivt och att numera även skolan fungerar bra. Socialtjänsten har vidare åtagit sig kostnaderna för ytterligare ett års placering på behandlingshem.¹⁸¹ Denna situation i hovrätten kan jämföras med den i tingsrätten där man enbart gjorde en kortare anmärkning om att vården på behandlingshemmet fungerade bra.

I fallet har 15-åringen redan tagits om hand på ett § 12-hem med anledning av brottet, först med stöd av LVU och sedan med stöd av SoL. Behandlingen verkar gå bra och pojken har inrättat sig varvid det kanske kan tyckas onödigt att ändra domen till slutna ungdomsvård när det i praktiken handlar om samma typ vård på samma typ av institution. I domen anges även att socialtjänsten tagit på sig kostnaderna för ytterligare ett års placering vilket i praktiken är fyra månader längre än den ursprungliga domen på åtta månader slutna ungdomsvård. En återkoppling kan här göras till avsnittet om förhållandet mellan vård enligt LVU och LSU och hur det i praktiken rör sig om i princip samma vård på exakt samma typ av institution varpå skillnaden i stränghetshänseende mellan ungdomsvård i form av ett omhändertagande enligt LVU och slutna ungdomsvård ibland kan vara svår att se. I detta fall skulle ungdomsvården till och med kunna ses som ett strängare alternativ eftersom det så länge inte pojkens behov av vård plötsligt försvinner rör sig om minst ett års placering på ett § 12-hem istället för åtta månader.

Genom ungdomsvården har dock ett straffrättsligt frihetsberövande av en ung lagöverträdare undvikits vilket ligger helt i linje med nuvarande lagstiftning. Domen kan i denna del även ses som ett utslag av 2007 års ändringar i och med vilka ungdomsvård i allt större utsträckning ska kunna

¹⁸¹ B 1804-08 , Göta hovrätt, s. 5.

ersätta sluten ungdomsvård och än större restriktivitet är påkallat med att döma unga lagöverträdare till en frihetsberövande påföljd.

6.3 Översiktstabeller

Nedan följer två tabeller med en sammanställning av resultatet från rättsfallsstudien. Först presenteras de fall där hovrätten dömt till sluten ungdomsvård och därefter de där hovrätten ändrat tingsrättens dom på sluten ungdomsvård till ett icke frihetsberövande alternativ.

DOMAR PÅ SLUTEN UNGDOMSVÅRD					
	Pojke 16	Pojke 17	Pojke 17	Pojke 17	Pojke 17
Brott	Våldtäkt	Mord	Grovt rån	Rån	Rån
Straffvärde*	3,5 år	Livstid	4 år	1 år	Minst 2 år
Synnerliga skäl	Ja, pga. straffvärdet och arten	Ja, pga. mycket höga straffvärdet	Ja, pga. högt straffvärde art och återfall	Ja, pga. allvarlig art, högt straffvärde och återfall	Ja, pga. allvarlig art, högt straffvärde och återfall
Tid	7 månader	4 år	1 år & 2 månader	4 månader	6 månader
Vårdbehov	Ja, stort behov	Nej	Ja, stort behov	Ja, stort behov	Ja, stort behov
Återfall	Nej	Nej	Ja	Ja	Ja
År	2006	2006	2008	2008	2008
Om varför alternativa påföljder inte kan anses tillräckligt ingripande:	"Vårdplanen uppfyller inte de krav som ställs på en sådan & de av socialtjänsten planerade åtgärderna kan inte heller anses tillräckligt ingripande."	"Brottet har så pass högt straffvärde, livstids fängelse för en vuxen, vilket gör att något annat än ett frihetsberövande inte är aktuellt."	"Socialtjänstens insatser kan inte längre anses motsvara pojkens vårdbehov eller ge den prevention som krävs."	"Sluten ungdomsvård är genom sitt behandlingsinnehåll och inslag av tvång är den mest adekvata påföljden."	"De vårdinsatser som satts in från socialtjänstens sida har uppenbarligen inte varit tillräckliga för att förhindra pojken från att begå nya brott & kraftfullare åtgärder måste nu sättas in."

* Straffvärdet för en vuxen person, utan hänsyn till ungdomsrabatten

DOMAR PÅ ALTERNATIVA PÅFÖLJDER				
	Pojke 17	Pojke 17	Pojke 15	Pojke 15
Brott	Grov misshandel	Grov misshandel	Våldtäkt	Grov misshandel
Straffvärde*	1,5 år	2 år	3 år	Under 5 år
Synnerliga Skäl	Ja, pga. straffvärdet, arten och återfallet	Ja, pga. straffvärdet, arten och återfallet	Nej, för lågt straffvärde m.h.t. ungdomsrabatten	Nej, för lågt straffvärde m.h.t. ungdomsrabatten
Påföljd	Skyddstillsyn i förening med 2 månaders fängelse	Skyddstillsyn med samhällstjänst i 180 h	Ungdomsvård med ungdomstjänst i 150 h	Ungdomsvård
Vårdbehov	Ja, dock positiv utveckling på senare tid	Minskat vårdbehov pga. positiv utveckling	Ja, stort behov	Ja, dock positiv utveckling på senare tid
Återfall	Ja	Ja	Ja	Nej,
År	2006	2006	2008	2008
Om varför alternativ påföljd kan anses tillräckligt ingripande:	"Skyddstillsyn är utan tvekan den lämpligaste påföljden eftersom pojken på senare tid tycks ha genomgått en positiv utveckling som skulle främjas av en skyddstillsyn."	"I HovR framkommer att de resurser som satts in av soc. efter brottet medfört en mycket positiv utveckling för pojken, en återanpassning som skulle kunna äventyras av ett frihetsberövande."	"Pojken är i behov av insatser genom socialtjänsten. Med hänsyn till hans personliga förhållanden är det därför mer lämpligt att döma honom till ungdomsvård."	"Då pojken varit föremål för institutionsvård sedan brottet och vården fungerar bra menar hovR att det bästa för pojken är om påföljden bestäms till ungdomsvård så att pågående vård enligt SoL kan fortsätta."

* Straffvärdet för en vuxen person, utan hänsyn till ungdomsrabatten

I tabellerna kan en del intressanta iakttagelser göras. Till och börja med kan konstateras att det i alla nio fall rör sig om pojkar, pojkar som har begått allvarliga våldsbrott. Det handlar om mord, våldtäkt, grovt rån, rån och grov misshandel. Brotten har genomgående höga straffvärden och i de fall där påföljden blivit sluten ungdomsvård har de synnerliga skälen motiverats främst just med hänsyn till det höga straffvärdet. Även brottlighetens art och att det rör sig om återfall i allvarlig brottlighet har dock använts för att motivera synnerliga skäl. Sammantaget kan sägas att domstolens tillämpning i denna del är helt enligt gällande rätt. Synnerliga skäl för ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård ska i första hand motiveras med brottets straffvärde men även brottets art och tidigare brottlighet hos den unge kan spela in.

När det gäller motiveringen till varför en alternativ icke frihetsberövande påföljd inte kan anses tillräckligt ingripande verkar det dock finnas vissa

tendenser att se till de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar. Man säger här att "socialtjänstens insatser inte längre kan anses motsvara pojkens vårdbehov eller ge den prevention som krävs" eller "att de vårdinsatser som satts in från socialtjänstens sida uppenbarligen inte varit tillräckliga för att förhindra pojken från att begå nya brott varvid kraftfullare åtgärder nu måste sättas in." I ett fall säger tingsrätten till och med att "sluten ungdomsvård genom sitt behandlingsinnehåll och inslag av tvång är den mest adekvata påföljden". Ett avvisande av alternativen till sluten ungdomsvård som inte motiveras med grund i brottets straffvärde, art eller tidigare brottslighet hos den unge utan snarare med grund i den unges behov av vård och individualpreventiva överväganden bör ifrågasättas. En sådan tillämpning kan nämligen innebära att domstolar blir mycket mer benägna att välja sluten ungdomsvård i fall där den typ av institutionsvård som påföljden innebär framstår som mest lämpligt för att förhindra den unge från att återfalla i brott.

Nästan alla pojkarna i studien har ett uttalat behov av vård, även de som inte dömts till sluten ungdomsvård. Intressant är dock att vårdbehovet i de fall där den unge istället för sluten ungdomsvård dömts till en alternativ icke frihetsberövande påföljd ofta verkar ha minskat något vid tiden för förhandling i hovrätten. I tre av de fyra fall där påföljden i hovrätten ändrats från sluten ungdomsvård till en alternativ icke frihetsberövande påföljd betonar hovrätten att pojken i fråga genomgått en positiv utveckling på senare tid, en utveckling som skulle kunna skadas av ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård. Intressant är vidare att hovrätten i två av de fall där man inte dömt till sluten ungdomsvård faktiskt konstaterat synnerliga skäl med hänsyn till brottets straffvärde, art och återfall men sedan ändå valt att döma till en lindrigare påföljd just med hänvisning till den positiva utvecklingen hos den unge.

Detta bör ställas mot att ungdomarna i de fall där man dömt till sluten ungdomsvård inte visat tecken på någon positiv utveckling utan snarare haft ett stort behov av vård. I tre av de fem fall där påföljden blivit sluten ungdomsvård är det dessutom fråga om återfall i allvarlig våldsbrottslighet. Även i de fall där man istället för sluten ungdomsvård dömt till en alternativ icke frihetsberövande påföljd är det nästan genomgående fråga om unga återfallsbrottslingar, i dessa fall finns dock den positiva utvecklingen vilket ur individualpreventiv synvinkel kan antas minska risken för återfall och behovet av vård. Självklart ska domstolen beakta den så kallade humanitetsprincipen i BrB 30 kap. 4 § och se till allt som kan tänkas tala för en lindrigare påföljd än ett frihetsberövande, inklusive de ungas personliga förhållanden. I praktiken kan en allt för individualpreventiv tillämpning dock leda till att unga lagöverträdare med ett mer uttalat behov av vård och en större risk för framtida återfall får ett strängare straff än andra.

Möjligen kan sägas att brottsligheten i de fall där hovrätten konstaterat synnerliga skäl och dömt till sluten ungdomsvård har ett generellt sett något högre straffvärde. Det rör sig dock inte om någon markant skillnad och straffvärdena är relativt höga även i de fall där man inte dömt till sluten

ungdomsvård. Här spelar istället ungdomsrabatten en stor roll och två av de pojkar som dömts till icke frihetsberövande påföljder är inte oväntat endast 15 år gamla medan de som dömts till sluten ungdomsvård är något äldre, fyra av dem är 17 år. Denna tillämpning ligger helt i linje med principen att kraven på synnerliga skäl ökar ju yngre den tilltalade är. Oavsett vad domstolen bestämmer straffvärdet till ska man vid ett frihetsberövande dock alltid motivera varför alternativa icke frihetsberövande påföljder inte kan anses tillräckligt ingripande. Vid ett straffvärde som för en vuxen person skulle motsvara livstids fängelse blir detta en självklarhet. I gränsfallen där man istället hamnar på straffvärden på runt ett år med hänsyn till ungdomsrabatten eller där straffvärdet är lägre än ett år men brottets art eller tidigare brottslighet talar för fängelse är det dock inte lika självklart med ett frihetsberövande. I dessa gränsfall bör utrymmet för individualpreventiva bedömningar också vara större. Inte bara den unges ålder men även hans behov av vård och risk för framtida återfall kommer här in i bedömningen.

En av tankarna med min studie av fall från Göta hovrätt var att möjliggöra en viss jämförelse av tiden före och efter 2007 års lagändringar. Tidigare utvärderingar har endast behandlat tiden innan 2007. Att uttala något generellt om betydelsen av 2007 års ändringar genom denna mindre studie är dock svårt. Möjligen kan konstateras att det enbart är i fall från 2008 som man istället för sluten ungdomsvård dömt till ungdomsspecifika påföljder i socialtjänstens regi, i fallen från 2006 har alternativt istället utgjorts av skyddstillsyn. Detta skulle kunna tolkas som ett utslag av att socialtjänstpåföljderna efter 2007 års ändringar anses mer ingripande och i större utsträckning används som alternativ till sluten ungdomsvård. Båda de fall där hovrätten dömt till ungdomsvård istället för sluten ungdomsvård är dessutom fall där brottets art talar för fängelse, just den typ av fall där 2007 års ändringar syftar till att minska antalet frihetsberövanden. För att kunna besvara frågan huruvida lagändringarna faktiskt lett till en minskning av antalet frihetsberövanden krävs dock ett betydligt större underlag än det i min studie. I sammanhanget kan dock erinras om Svea hovrätts uttalande i B 7607-08 om att ändringarna i påföljdssystemet rimligen medför att starkare krav än tidigare måste ställas för att synnerliga skäl ska anses vara för handen.¹⁸²

Avslutningsvis kan sägas att resultaten från min studie av fall från Göta hovrätt stämmer ganska bra överrens med tidigare gjorda utvärderingar. Det är främst straffvärde, art och återfall som i domstolen leder till ett konstaterande av synnerliga skäl. Precis som min studie pekar tidigare utvärderingar dock även på hur domstolar vid valet av sluten ungdomsvård utöver straffvärde, art och återfall även ser till mer personliga faktorer som att socialtjänstens resurser är uttömda eller att den unges attityd till brott är överslätande.¹⁸³

¹⁸² B 7607-08, Svea hovrätt.

¹⁸³ Se under avsnitt 5.3 s. 36.

7. Domarintervjuer

7.1 Intervjupersoner, metod och intervjufrågor

Jag har till min intervjustudie valt att intervjua två rådmän. På grund av den mindre omfattningen av studien var det inte möjligt att ha några direkta urvalskriterier för intervjupersonerna utan jag valde istället att intervjua två rådmän på en närliggande tingsrätt. Enbart två rådmän kan självklart inte anses vara en tillräcklig grund för att dra några slutsatser på generell nivå. Syftet är dock främst att belysa hur enskilda domare kan förhålla sig till och resonera kring valet av slutna ungdomsvård, detta för att ge ytterligare perspektiv till min studie av fall från Göta Hovrätt. Fokus i intervjuerna har legat på hur rådmännen ser på tillämpningen av synnerliga skäl och om de anser att det finns utrymme att beakta de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar vid valet av slutna ungdomsvård.

Innan jag genomförde intervjuerna med de båda domarna fick de ett antal frågor skickade till sig i förväg.¹⁸⁴ Frågeformuläret var avsett som en utgångspunkt för intervjuerna och gav domaren möjlighet att fundera kring ämnet i förväg. Eftersom intervjuerna förts i diskussionsform utifrån formuläret förekommer en del individuella följdfrågor vilket gör att de enskilda intervjuerna varierat en del till innehållet. Intervjuerna har spelats in på band och sedan omarbetats till en ordagrann skriftlig version för att skapa ett mer lätthanterligt analysunderlag. Domarna har tillförsäkrats anonymitet och kommer här endast att anges med tjänstetitel.

Intervjuanalysen följer i princip samma ordning som frågorna i Bilaga A. I den mån följdfrågor har förekommit har jag strävat efter att föra in dessa under någon av huvudfrågorna. Intervjuanalysen består dels av en redovisning av intervjupersonernas svar och dels av min egen analys av dessa. Jag har inte redovisat alla svar på varje fråga, utan istället valt ut de svar jag funnit mest intressanta. Genom detta urval är även de redovisade svaren en form av analys och det finns viss risk att jag vid något tillfälle missuppfattat domarnas åsikter. Jag har dock så långt som möjligt försökt att återge de enskilda intervjupersonernas uppfattningar.

7.2 Intervjuanalys

7.2.1 Om det ökade antalet frihetsberövanden

Den första frågan som ställdes var vad man trodde det ökade antalet frihetsberövanden sedan införandet av slutna ungdomsvård beror på. Till denna del hörde även frågan om huruvida slutna ungdomsvård är lämpligt

¹⁸⁴ Frågorna finns i Bilaga A.

för fler grupper av ungdomar än fängelse och om man upplever det som lättare att för ungdomar döma ut en påföljd som innebär vård istället för fängelse. Svaren varierade något men hade ändå det gemensamt att man på något sätt hänförde ökningen av antalet frihetsberövanden till verkställigheten av sluten ungdomsvård och hur denna skiljer sig från fängelsestraffet. Den ena rådmannen trodde att förklaringen till ökningen låg i att man på grund av vetenskapen om att det inte blir fängelse i slutändan utan istället sluten ungdomsvård kanske blir mer benägen att anse att det föreligger synnerliga skäl. Att det i och med införandet av sluten ungdomsvård skett en viss förskjutning av när man anser synnerliga skäl föreligga eftersom man vet att ungdomarna i fråga inte längre hamnar i fängelse. Rådmannen såg en fara i detta eftersom en sådan utveckling inte har stöd i lagstiftningen. Den andre rådmannen förklarade istället ökningen med att sluten ungdomsvård är mer vårdinriktat. Att domare helt enkelt ser att det i sluten ungdomsvård finns vårdmöjligheter som inte finns i fängelsestraffet vilket gör att det framstår som mer motiverat och inte lika hårt att döma till sluten ungdomsvård.

Båda rådmännen höll med om att sluten ungdomsvård kan anses lämpligt för fler grupper av ungdomar än fängelse. En av dem trodde dock inte att detta påverkar ens benägenhet att döma till påföljden; ”Eftersom sluten ungdomsvård är så pass ingripande krävs att man passerar ett stort antal steg innan man hamnar där. Man måste för sig själv och andra kunna säga att den här personen egentligen skulle ha fängelse, och då krävs ett konstaterade av synnerliga skäl utifrån brottes straffvärde, art och den unges tidigare brottslighet. På grund av alla dessa steg som måste passeras dömer man inte till sluten ungdomsvård bara för att man tycker det är lämpligt eller för att den unge borde ha vård. I så fall finns dessutom andra alternativ, exempelvis vanlig ungdomsvård.” Den andra rådmannen trodde dock att det faktum att sluten ungdomsvård kan anses lämpligt för ett större antal ungdomar än fängelse kan påverka valet av påföljden i utökande riktning. Han trodde dock att domare i allmänhet ändå försöker undvika frihetsberövanden av unga lagöverträdare i lika stor utsträckning idag som innan införandet av sluten ungdomsvård.

Vidare upplevde båda rådmännen det som mycket lättare att för de allra yngsta lagöverträdarna döma ut en påföljd som innebär vård istället för fängelse. En av dem betonade att man som domare litar på att sluten ungdomsvård är en mycket bättre påföljd och att man dessutom ofta ser att de ungdomar som döms behöver väldigt mycket stöd och hjälp. Båda rådmännen framhöll dock att man ska vara medveten om att domstolarna inte har så bra kunskap om hur sluten ungdomsvård verkställs och vad påföljden egentligen innebär. En av dem uttryckte det på följande sätt: ”Det finns en alldeles för dålig kunskap om vad sluten ungdomsvård egentligen innebär, men så fort man hör ordet vård är man mycket mer benägen att använda påföljden i fråga.”

7.2.2 Om betydelsen av de ungas vårdbehov

Den andra delen av intervjun handlade om betydelsen av den unges vårdbehov vid valet av sluten ungdomsvård. Här gick åsikterna isär något. Båda rådmännen menade att vårdbehovet i enlighet med gällande rätt normalt inte har någon betydelse vid valet av sluten ungdomsvård som påföljd och att det istället är just straffvärde, art och återfall som leder till ett frihetsberövande. En av dem diskuterade dock det tidigare berörda menedsfallet¹⁸⁵ där HD beaktade vårdbehovet i valet mellan sluten ungdomsvård och fängelse och konstaterade att HD ändå verkar mena att man i vissa fall ska göra en viss individuell prövning av hur personen i fråga skulle påverkas av sluten ungdomsvård och utifrån detta sedan göra en bedömning om huruvida påföljden är lämplig.

Samma rådmän konstaterade därefter att utrymmet för ett beaktande av den unges vårdbehov kanske beror lite på hur man känner som domare. En domare som på något sätt försöker hitta en påföljd som är adekvat i förhållande till ett behandlingsbehov är kanske mer benägen att ta till sådana lösningar som att döma till sluten ungdomsvård. Man blir kanske lockad att gå över linjen innan man gått igenom alla de steg man egentligen måste passera. Kanske luras man att på något sätt ändå se till vårdbehovet eller så gör man det högst medvetet. En sådan tillämpning är dock inte bra och själv har rådmannen endast dömt till sluten ungdomsvård med grund i brottets höga straffvärde. Det har uteslutande handlat om sådana fall där det inte varit någon tvekan om att personen ifråga egentligen skulle ha dömts till fängelse. Rådmannen påpekar dock att något snårigare än det svenska påföljdssystemet knappast finns och att det säkert kan vara så att det i enskilda gränsfall görs bedömningar där man mer eller mindre medvetet ser till att påföljden svarar mot ett visst behandlingsbehov.

Den andre rådmannen betonade även han att sluten ungdomsvård är en mycket ingripande påföljd som enbart kan motiveras med brottets straffvärde, art och tidigare brottslighet hos den unge. Man tittar väldigt mycket på det allvarliga brott som det är fråga om och eventuell hänsyn till ett vårdbehov är något som aldrig skulle skrivas in i domskälen, i alla fall inte av honom. Han menar dock att ”vårdbehovet är något som ligger latent i bakhuvudet och kanske ligger det då i bakhuvudet att man i vissa fall tar till sluten ungdomsvård något mer benäget än fängelse.” Hans bild är också att den kategori som kommer i fråga för sluten ungdomsvård är mycket besvärliga ungdomar. Han får ofta höra att det inte fungerar så bra på de särskilda ungdomshemmen, att ungdomarna drar med varandra i kriminalitet och att brott till och med begås inne på hemmen. I domstolen får han dessutom höra om tidigare misslyckade LVU-omhändertaganden och ungdomarna beskrivs ofta som omöjliga och väldigt svåra att komma tillrätta med. Med detta i bakhuvudet vill han inte heller sätta någon som han tror kanske skulle kunna klara sig på ett sådant ställe bara för att denne

¹⁸⁵ NJA 2001 s. 913, tidigare omnämnt HD-fall där en 17-årig flicka dömdes till 1 månads fängelse istället för 1 månad sluten ungdomsvård.

begått ett allvarligt brott. En viss speciell person passar kanske inte alls att komma till den här typen av anstalt.

7.2.3 Om alternativen

Den tredje delen av intervjun handlar om alternativen till ett frihetsberövande. Domarna fick här frågor om huruvida socialnämndens yttranden i ungdomsmål vanligtvis ger dem ett bra underlag för att bedöma om de av socialtjänsten föreslagna åtgärderna kan anses tillräckligt ingripande för brottet i fråga, om de ansåg skyddstillsyn i förening med två månaders fängelse vara lindrigare än åtta månader sluten ungdomsvård och om 2007 års ändringar innebär att de kommer vara mer restriktiva med att döma till sluten ungdomsvård.

Båda rådmännen tyckte att socialtjänstens yttranden vanligtvis ger dem ett bra underlag att bedöma om de av socialtjänsten föreslagna åtgärderna kan anses tillräckligt ingripande för brottet ifråga. En av rådmännen påpekade att man utöver detta faktiskt även har den unge och hans vårdnadshavare där framför sig och att man då även har ett eget ansvar att ställa relevanta frågor och göra egna bedömningar, socialtjänstens yttrande är ju faktiskt bara ett underlag. Den andre rådmannen betonade att de ungdomar som kommer i fråga för sluten ungdomsvård dessutom ofta är ganska väl dokumenterade i yttrandena, de har redan tidigare varit föremål för insatser från socialtjänsten och ytterligare socialtjänstpåföljder ses nu inte som effektiva. Efter fråga om sluten ungdomsvård är särskilt lämplig för just denna kategori av återfallsbenägna ungdomar svarade rådmannen att ”Har du den här påföljden att tillgå så använder man den säkert när man ser att man har ungdomar som är benägna att återfalla hela tiden och på vilka det inte har hjälpt med tidigare socialtjänstpåföljder, det tror jag man gör”. Han hänvisade här även till ett fall där HD säger att återfallet i vissa fall ska kunna tillmätas betydelse.¹⁸⁶ Den andra rådmannen ansåg dock inte att alternativen till ett eventuellt frihetsberövande och hur ingripande dessa är påverkar valet av sluten ungdomsvård. Han menade att resonemanget är konstigt eftersom det då det föreligger synnerliga skäl överhuvudtaget inte kan bli aktuellt med något alternativ, vid ett konstaterande av synnerliga skäl har man nämligen redan betat av alla tillgängliga alternativ och frihetsberövandet är det enda som kvarstår.

Båda rådmännen ansåg att skyddstillsyn i förening med fängelse i två månader med hänsyn till tiden helt klart är lindrigare än sluten ungdomsvård i åtta månader. Den ena rådmannen betonade att valet mellan de båda påföljdsalternativen beror på det begångna brottet och att; ” Ju allvarligare brott det är desto mer sluten ungdomsvård”. Ingen av domarna såg heller något problem med att skyddstillsyn i förening med fängelse faktiskt innebär att den unge hamnar i fängelse vilket var just vad man vill undvika genom införandet av sluten ungdomsvård. De såg snarare det så kallade 28:3-fängelset som ett bra och lindrigare alternativ som även detta

¹⁸⁶ Se NJA 2001 s. 225 som diskuterats i avsnitt 3.2.

innehåller vård exempelvis i de fall då det för personen i fråga är väldigt olämpligt att sitta frihetsberövad så pass länge som den slutna ungdomsvården skulle innebära och en skyddstillsyn kan komma ifråga.

När det gäller 2007 års ändringar var det ingen av rådmännen som ansåg att dessa innebär ett krav på än större restriktivitet med att döma till slutna ungdomsvård. Att bedömningen av huruvida synnerliga skäl föreligger måste ske med hänsyn till de alternativa påföljder som numera är möjliga var inte något de höll med om.¹⁸⁷ Den ena rådmannen mot bakgrund av hans tidigare förda resonemang om att det i de fall då det väl kommer ifråga med slutna ungdomsvård är så pass allvarligt att alternativen inte är aktuella. Man är helt enkelt uppe i en sådan nivå att alternativen inte längre ter sig som meningsfulla. De fall han har varit med om ”har mest rört våldtäkter och sådant och då har det aldrig varit intressant att prata om ungdomstjänst och sådant utan då har det bara varit att SiS får ansvar för fostran!” Även den andre rådmannen tror att i de fall då det väl kommer ifråga med slutna ungdomsvård är fråga om så pass allvarlig brottslighet att alternativen inte längre är aktuella. Han säger sig dock känna till det här om ett ökat bruk av ungdomstjänst istället för kortare frihetsberövanden men att han kanske inte tagit det till sig riktigt.

7.2.4 Om straffrättsideologi

Den sista frågan i intervjun handlade om vad man ansåg vara viktigast i påföljdsvalet för unga lagöverträdare, att påföljden uppfyller kravet på proportionalitet mellan brott och straff eller att påföljden hindrar den unge från att återfalla i brott. Här gick svaren isär. Den ene rådmannen menade att i den mån proportionaliteten och individualpreventionen är motstående till varandra så är proportionaliteten mellan brott och straff helt klart viktigast. ”Hela påföljdssystemet är nämligen tänkt att skapa någon slags proportionalitet och det finns en rättvisetanke bakom hela rättssystemet där man även om den enskilde individen kanske inte är betjänt av fängelse eller slutna ungdomsvård ändå menar att hela systemet är betjänt av att han faktiskt får den påföljd som andra kan tycka står i proportion till det han gjort.” Med hänsyn till denna rättvisetanke menade rådmannen att individualpreventionen inte får slå ut proportionaliteten mellan brott och straff. En helt annan sak är att man i så stor utsträckning som proportionaliteten tillåter ändå ska inrikta påföljderna på vård och behandling och välja den påföljd som är bäst lämpad att förhindra återfall.

Mot denna bakgrund pekade rådmannen på vikten av det frihetsberövande momentet i slutna ungdomsvård och menade att påföljden borde vara mer tydlig som ett alternativ till fängelse även för den dömda. Detta för att få balans i den våg där man ska försöka väga de här olika intressena mot varandra. Upp till en viss nivå av brottslighet och återfall är det godtagbart att fokusera på brottslingen som person och på vad han har för behov. Men när man närmar sig mer allvarlig brottslighet tar samhällsintresset över och

¹⁸⁷ Se tidigare omnämnt fall, B 7607-08, Svea hovrätt, s. 30.

det får brottslingen finna sig i. Man ser då inte längre lika mycket till brottslingen utan måste istället reagera allvarligare och med mer eftertryck. Sluten ungdomsvård är ett exempel på en sådan form av allvarligt ingripande och då bör påföljden också förstås som så av den unge. Här kan namnet sluten ungdomsvård vara lite missvisande eftersom det låter som vård och inte som ett straff. Rådmannen avslutar med att ”Kanske är en mer tydlig reaktion också precis vad som behövs, om man inte tar unga lagöverträdare på allvar och menar sig kunna vårda bort problemen med lite samtalsterapi och gruppövningar kanske ungdomarna bara blir mer frustrerade.”

Den andra rådmannen var av motsatt åsikt och menade att det viktigaste i påföljdsvalet för unga lagöverträdare är att påföljden hindrar den unge från att återfalla i brott. Att proportionaliteten när det gäller ungdomar faktiskt kommer lite i andra hand. Självklart kan man inte helt frångå proportionaliteten. Enligt rådmannen ligger det dock i sakens natur när det rör sig om den här allvarliga typen av brottslighet där man över huvud taget börjar fundera på sluten ungdomsvård att man verkligen måste tänka på att straffet står i proportion till brottet, det är ett rättssäkerhetskrav vid något så ingripande som ett frihetsberövande. Det är dock även viktigt att göra en helhetsbedömning i påföljdsvalet, man kan inte skilja för mycket på saker och säga att man dömer precis efter vad straffvärdet säger. I denna helhetsbedömning är det också mycket viktigt att den valda påföljden ska hindra den unge från att återfalla i brott.

8. Analys

Genom införandet av sluten ungdomsvård som ett alternativ till fängelse för de som begår brott innan 18 års ålder har man uppnått en rad sedan länge eftersträfvade kriminalpolitiska mål. Unga lagöverträdare kan i princip hållas utanför kriminalvården och den skadliga miljön i fängelserna samtidigt som de på de särskilda ungdomshemmen i SiS regi kan ges särskilt anpassad vård och behandling. Under de snart tio år som påföljden funnits har antalet ungdomar som dömts till fängelse drastiskt reducerats och de som begår så pass allvarliga brott att samhället måste ingripa med ett frihetsberövande hamnar nästan uteslutande på de särskilda ungdomshemmen. Syftet med den slutna ungdomsvården var också just att ersätta fängelsestraffet för de allra yngsta lagöverträdarna och inget annat. Som ett frihetsberövande med en humanare framtoning och fokus på vård och behandling har sluten ungdomsvård utöver fängelse delvis dock även kommit att ersätta lindrigare icke-frihetsberövande påföljder. Trots att kriterierna för de båda påföljderna är precis desamma är det fler ungdomar som döms till sluten ungdomsvård än som dömdes till fängelse innan 1999 års reform samtidigt som strafftiderna blivit längre.

Även om sluten ungdomsvård på verkställighetsplanet är helt inriktat på vård och behandling ska den unges behov av vård inte ges någon som helst betydelse vid valet av påföljden. Ett frihetsberövande av den som begått brott innan 18 års ålder kräver synnerliga skäl och kan endast motiveras med grund i brottets straffvärde, art eller tidigare brottslighet hos den unge. Som ett mjukare alternativ till fängelse helt inriktat på särskilt anpassad vård och behandling kan det dock antas att sluten ungdomsvård i praktiken anses lämpligt för ett större antal ungdomar än fängelse och att domstolar i sina bedömningar av huruvida påföljden ska utdömas till viss del även ser till de ungas behov av vård och gör individualpreventiva bedömningar. Min studie av fall rörande sluten ungdomsvård från Göta Hovrätt och även intervjustudien pekar på att sådana tendenser finns. Vid bedömningen av huruvida det föreligger synnerliga skäl för ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård tenderar domstolar att utöver straffvärde, art och tidigare brottslighet hos den unge även se till den unges behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar om huruvida sluten ungdomsvård är en lämplig påföljd.

Ett mycket tydligt exempel på detta är att det i vart fall på tingsrättsnivå förekommer att domstolar motiverar ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård med att påföljden på grund av sitt behandlingsinnehåll framstår som den mest adekvata påföljden. En klart tveksam tillämpning där man låter den unges behov av vård utgöra själva grunden för valet av påföljden. Även om ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård i de allra flesta fall motiveras helt enligt gällande rätt med hänvisning främst till brottets höga straffvärde innebär det faktum att en domstol ens kan få för sig att motivera valet av påföljden utifrån ett behandlingsbehov att det bland

våra domstolar finns uppfattningar om att sluten ungdomsvård på grund av sitt behandlingsinnehåll kan motiveras på helt andra grunder än fängelse.

Intressant är vidare att även om de synnerliga skälen för ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård nästan uteslutande motiveras med skälen för fängelse i BrB 30 kap. 4 § så är det främst individualpreventiva överväganden som gör att ett icke frihetsberövande alternativ, oftast socialtjänstpåföljder i form av ungdomsvård och ungdomstjänst men även skyddstillsyn, inte kan anses tillräckligt ingripande. Domstolar använder sig här av uttryck som att socialtjänstens resurser är uttömda, att den unge inte har tagit lärdom av tidigare socialtjänstpåföljder eller att varken öppenvårdsinsatser eller LVU-omhändertagande kan anses motsvara den unges vårdbehov eller ge den prevention som krävs. Den unges behov av vård och individualpreventiva överväganden kommer här in i valet av sluten ungdomsvård genom att spela en inte obetydlig roll för hurvida de icke frihetsberövande alternativen kan anses tillräckligt ingripande. När det gäller återfallsbenägna ungdomar med ett stort behov av vård, ungdomar där socialtjänsten anser att deras resurser är uttömda, minskar möjligheten att en socialtjänstpåföljd eller en skyddstillsyn ska anses tillräckligt ingripande.

Samtidigt har ungdomar som istället visar tecken på en positiv utveckling större chanser att dömas till ett icke frihetsberövande alternativ istället för sluten ungdomsvård. En positiv utveckling hos den unge kan ur individualpreventiv synvinkel antas innebära ett minskat behov av vård och en mindre risk för återfall, faktorer som gör att sluten ungdomsvård inte längre framstår som den mest lämpliga påföljden. Självklart ska domstolar beakta humanitetsprincipen och väga in allt som talar för en lindrigare påföljd än ett frihetsberövande, inte minst en positiv utveckling hos den unge. En allt för individualpreventiv bedömning kan emellertid leda till att ungdomar som anses ha ett större behov av vård och en större återfallsrisk riskerar att få ett strängare straff än andra. I sammanhanget bör även knytas till uttalandet i intervjustudien om att man med tanke på den typ av besvärliga ungdomar som vanligtvis döms till sluten ungdomsvård kanske inte alltid vill döma den man tror har en chans att klara sig till denna påföljd bara för att personen i fråga begått ett allvarligt brott. Individualpreventionen kommer här in som en slags vattendelare, en vattendelare där besvärliga ungdomar med påtaglig tidigare brottslighet i bagaget löper större risk att dömas till sluten ungdomsvård medan de utan tidigare problematik och brottsbelastning har större chans att få en icke frihetsberövande påföljd.

Att återfall används för att motivera ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård är i sig inget problem. Återfall är ett av skälen för fängelse i BrB 30 kap. 4 § och även HD har uttalat att återfall i allvarlig brottslighet kan ha en viss betydelse vid valet av sluten ungdomsvård. Mot detta bör dock ställas uttalandet i påföljdsbestämmningspropositionen om restriktivitet i fråga om att låta återfall leda till ett frihetsberövande av den som begått brott innan 18 års ålder, en restriktivitet som alltjämt bör gälla eftersom införandet av sluten ungdomsvård inte på något sätt innebar en ändring av

rådande praxis kring bedömningen av synnerliga skäl. Som framkom i intervjustudien finns det också risk för att sluten ungdomsvård som ett mjukare och mer vårdinriktat alternativ till fängelse används något mer frekvent än fängelse när man har att göra med ungdomar som är benägna att återfalla hela tiden och på vilka det inte har hjälpt med tidigare socialtjänstpåföljder. En rent individualpreventiv bedömning där man finner det lämpligast att unga återfallsförbrytare som uppenbarligen har ett stort behov av kvalificerad vård och behandling döms till sluten ungdomsvård eftersom åtgärder inom socialtjänsten med hänsyn till dessa ungdomars personliga förhållanden inte längre framstår som tillräckligt ingripande. Det handlar om unga brottslingar som inte tagit lärdom av tidigare socialtjänstpåföljder varvid ansvaret för fostran går över på SiS och den slutna ungdomsvården. Ofta rör det sig dessutom om fall där den unge och hans familj tydligt tagit avstånd från socialtjänsten eller där den unges attityd till brott är överslätande.

Om man ser till förarbetena var sluten ungdomsvård faktiskt också tänkt främst som en lösning för just besvärliga ungdomar, ungdomar med social missanpassning, missbruksproblem och betydande personlighetsstörningar. Det var för dessa unga brottslingar man tänkte sig att det skulle krävas kvalificerade och kontinuerliga behandlingsinsatser under lång tid samtidigt som den unge sattes under särskilt noggrann tillsyn och bevakning. Med facit i hand verkar det också vara just i denna grupp som den av BRÅ konstaterade straffskärpningen skett. Gjorda utvärderingar pekar på hur straffskärpningen kan sägas innebära en slags polarisering där tyngre och återfallsbenägna unga brottslingar frihetsberövas allt oftare medan övriga frihetsberövas mer sällan. Det ökade antalet frihetsberövanden av barn och ungdomar som följer av att domstolar tillämpar sluten ungdomsvård i fall där man tidigare inte dömde till fängelse verkar främst drabba just besvärliga och återfallsbenägna unga våldsbrottslingar, den grupp av unga lagöverträdare som ur individualpreventiv synvinkel anses mest lämpliga för den typ av institutionsvård som den slutna ungdomsvården innebär.

I sammanhanget bör även knytas till HD:s uttalande om att sluten ungdomsvård knappast kan anses avsett för ungdomar helt utan vårdbehov som ska ges ett kortare frihetsstraff endast på grund av brottets art. Uttalandet innebär att domstolar vid valet av sluten ungdomsvård måste bedöma vilken typ av brott det rör sig om och huruvida ett vårdbehov föreligger. I det aktuella fallet dömdes en ung lagöverträdare som saknade vårdbehov till fängelse istället för sluten ungdomsvård eftersom sluten ungdomsvård ansågs olämpligt och fängelsestraffet beräknades kunna verkställas med fotboja. Mot bakgrund av HD:s uttalande bör det ligga på domstolar att i varje enskilt fall bedöma om den unges förhållanden är sådana att sluten ungdomsvård kan anses vara en lämplig påföljd. Något som i praktiken innebär att den som har ett vårdbehov kan komma att dömas till en strängare påföljd än den utan ett sådant behov.

Mot bakgrund av hur straffskärpningen i och med införandet av sluten ungdomsvård främst verkar drabba besvärliga och återfallsbenägna

ungdomar där socialtjänsten anser att deras resurser är uttömda samtidigt som ungdomar utan vårdbehov i vissa fall har möjlighet att dömas till lindrigare alternativ vill jag hävda att det finns ett direkt samband mellan den i mina studier påvisade tendensen att vid valet av sluten ungdomsvård utöver straffvärde, art och återfall även se till de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar och det ökade antalet frihetsberövanden för vissa grupper av ungdomar. Den polarisering som tidigare utvärderingar pekar på där ”tyngre” unga brottslingar frihetsberövas allt oftare har med stor sannolikhet sin grund i just individualpreventiva bedömningar där sluten ungdomsvård ses som ett bra alternativ för att förhindra framtida återfall. För att återknyta till det inledande citatet har det ”äntligen kommit en påföljd som är anpassad till dessa ungdomar.”

Som framkom i intervjustudien finns det självklart dock ett antal steg man måste passera innan man kan döma till sluten ungdomsvård. För att konstatera synnerliga skäl måste domaren för sig själv och andra kunna säga att personen ifråga egentligen skulle ha dömts till fängelse, och detta främst med grund i brottets höga straffvärde. Domarna i intervjustudien pekar också på att man i fall där sluten ungdomsvård över huvud taget kommer i fråga oftast är uppe på en så pass allvarlig nivå att några icke frihetsberövande alternativ inte längre är aktuella. Mot detta bör dock ställas resultatet från rättsfallsstudien där man även vid ett konstaterande av synnerliga skäl dömde till alternativa icke frihetsberövande påföljder, främst med hänvisning till en positiv utveckling hos den unge. Självklart finns det också gränsfall där domstolen står och väger mellan sluten ungdomsvård och ett icke frihetsberövande alternativ, gränsfall där utrymmet att beakta de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar bör vara som allra störst. I sammanhanget kan även påminnas om att precis samma domare även säger att man så fort man hör ordet vård blir mer benägen att använda påföljden i fråga och att den domare som försöker hitta en påföljd som är adekvat i förhållande till ett behandlingsbehov kanske blir mer benägen att döma till sluten ungdomsvård.

Påföljdssystemet för unga lagöverträdare är komplext och det vilar dessutom på två helt skilda grundsyner. Samtidigt som behandlingstanken har en framträdande roll ska man även tillgodose de mer straffrättsliga principerna om proportionalitet, konsekvens och förutsebarhet. Som framkom i intervjustudien är det också fullt möjligt att två domare har helt olika uppfattning om vilken princip som bör styra valet av påföljd för unga lagöverträdare. Medan en betonar proportionaliteten mellan brott och straff betonar en annan att påföljden först och främst bör hindra den unge från att återfalla i brott. Även om straffvärdetänkandet genom 2007 års lagändringar fått ett större genomslag även i påföljdssystemet för unga lagöverträdare innebär principen att det i första hand är socialtjänsten som ska hantera de unga brottslingarna utifrån deras behov vid tidpunkten för åtgärden att de ungas behov av vård fortfarande har en framträdande roll i valet av påföljd för den som begår brott innan 18 års ålder.

Ur straffrättsideologisk synvinkel har sluten ungdomsvård sin grund både i proportionalitets- och behandlingstanken. Samtidigt som påföljden på verkställighetsplanet är helt inriktad på särskilt anpassad vård och behandling ska valet av påföljden styras helt av proportionalitetstanken med grund i den aktuella brottslighetens straffvärde. De ungas behov av vård ska inte ges någon som helst betydelse vid valet av påföljden utan behandlingstanken och individualpreventionen ska få sin betydelse först på verkställighetsplanet. Med tanke på hur särbehandlingen av unga lagöverträdare ser ut i övrigt med sin grund just i behandlingstanken och fokus på insatser från socialtjänsten utifrån den unges behov är det kanske inte så förvånande att denna ordning inte alltid upprätthålls i praktiken. Särskilt inte när sluten ungdomsvård framställs som ett mjukare alternativ till fängelse helt inriktat på för ungdomar särskilt anpassad vård och behandling, en del i särbehandlingen av unga lagöverträdare där man tänker sig att rätt anpassad vård och behandling är bättre för att hindra den unge från att återfalla i brott än samhällsreaktioner som har straffvärdet som enda grund.

Avslutningsvis kan sägas att sluten ungdomsvård är en väl genomtänkt påföljd som tillfredsställer flera olika intressen i samhället. Den behandlande påföljden får legitimitet både som lämpligast för den unge ur ett vårdande perspektiv och som ett rättvist straff utifrån straffvärdet. I princip kan sägas att påföljden syftar till att förena samhällets dubbla uppgifter gentemot de unga lagöverträdarna. Det ingripande frihetsberövandet på straffrättslig grund innebär en reaktion från samhället för att motverka brott samtidigt som den vårdinriktade verkställigheten verkar för att stödja och hjälpa den unge att komma bort från kriminaliteten. Självklart är det också bra att ungdomar kan hållas utanför fängelserna och istället ges särskilt anpassad vård och behandling på de särskilda ungdomshemmen. Den slutna ungdomsvården har dock ett stort problem i det att den vårdinriktade verkställigheten verkar leda till ett större antal frihetsberövanden för vissa grupper av barn och ungdomar, en straffskärpning som inte alls var avsedd med 1999 års reform.

Trots föresatsen att vårdbehovet inte ska spela någon som helst roll vid valet av sluten ungdomsvård verkar verkligheten se något annorlunda ut. Även om synnerliga skäl för ett frihetsberövande i form av sluten ungdomsvård genomgående motiveras främst med att det begångna brottet har ett högt straffvärde finns här ändå utrymme att beakta de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar. Till och med HD har uttalat att sluten ungdomsvård inte kan anses avsett för den utan ett vårdbehov som ska dömas till ett kortare frihetsberövande endast på grund av brottets art. Av rättsfallsstudien framkommer också hur steget till synnerliga skäl verkar vara något längre för ungdomar med ett mindre uttalat behov av vård och en mindre återfallsrisk än vad det är för besvärliga och återfallsbenägna ungdomar.

I den mån ett beaktande av de ungas vårdbehov och individualpreventiva överväganden vid valet av sluten ungdomsvård leder till att systemet blir

mindre repressivt och mer humant kan detta möjligen vara försvarbart. Frihetsberövanden av barn och ungdomar ska undvikas i så stor utsträckning som möjligt och självklart bör man då kunna se till sådant som att den unge genomgått en positiv utveckling eller att ett vårdbehov saknas varvid det blir mindre ingripande att döma till ett kortare fängelsestraff som kan verkställas med elektronisk fotboja. Problem uppstår dock när en viss grupp av ungdomar istället drabbas av en straffskärpning vilket verkar ha skett i fråga om gruppen av unga och återfallsbenägna våldsbrottslingar med omfattande problematik och ett stort behov av vård.

Frihetsberövanden av barn och ungdomar är bland de mest ingripande påföljderna i vårt reaktionssystem. Därför blir det extra viktigt att de synnerliga skälen att döma till sluten ungdomsvård inte missbrukas för att ge den med ett mer uttalat vårdbehov och större återfallsrisk ett strängare straff än andra. Särskilt inte när sluten ungdomsvård enligt lagstiftaren är tänkt att fungera som en ren ersättning av fängelsestraffet, ett frihetsstraff som får dömas ut enbart med grund i det begångna brottets straffvärde, art eller tidigare brottlighet hos den unge. Den i studierna påvisade benägenheten att utöver detta även beakta de ungas behov av vård och göra individualpreventiva bedömningar måste därför ifrågasättas ur ett rättssäkerhetsperspektiv. Att unga lagöverträdare riskerar att dömas till ingripande frihetsberövanden delvis med grund i ett vårdbehov och individualpreventiva bedömningar väcker frågor om rättvisa och likhet inför lagen. Dessutom strider det mot lagstiftarens intentioner om att behandlingstanken och individualpreventionen vid sluten ungdomsvård ska få sin betydelse först på verkställighetsplanet och inte vid valet av påföljd.

Även om kriterierna för sluten ungdomsvård är precis desamma som för en dom på fängelse är sluten ungdomsvård på verkställighetsplanet en helt annan påföljd än fängelse, något som i sin tur inverkar på domstolars bedömning av synnerliga skäl. Det är den i sig så eftersträvade skillnaden mellan fängelsestraffet och sluten ungdomsvård på verkställighetsplanet som tvärt emot lagstiftarens intentioner leder till en något annorlunda bedömning i domstolarna. Själva bilden av sluten ungdomsvård som ett för ungdomar bättre och mer vårdinriktat alternativ gör att domstolar är något mer benägna att ta till påföljden, särskilt när man har att göra med besvärliga och återfallsbenägna ungdomar för vilka det inte hjälpt med tidigare socialtjänstpåföljder. För dessa ungdomar som uppenbarligen har ett stort behov av vård anses det mjukare och mer vårdinriktade alternativet till fängelse vara den bästa lösningen för att förhindra återfall i allvarlig brottlighet.

9. Avslutande kommentar

Denna uppsats har pekat på hur domstolar vid valet av slutna ungdomsvård tvärt emot lagstiftarens intentioner tar viss hänsyn till de ungas behov av vård och gör individualpreventiva bedömningar. Samtidigt som HD anser att slutna ungdomsvård inte alltid är en lämplig påföljd för den helt utan ett vårdbehov innebär påföljdens vårdinriktning och utformning som ett mjukare alternativ till fängelse att den används mer frekvent än fängelse innan 1999 års reform och särskilt för de unga kriminella som återfaller i allvarlig våldsbrottslighet. Ofta rör det sig dessutom om besvärliga ungdomar som har ett stort behov av vård och där socialtjänsten anser att deras resurser är uttömda. Utformningen av den slutna ungdomsvården på verkställighetsplanet som ett för ungdomar särskilt anpassat och vårdinriktat alternativ påverkar på detta sätt även själva valet av påföljden.

Denna slutsats leder till ytterligare frågor, exempelvis bör det i framtiden ses över huruvida slutna ungdomsvård verkligen kan jämföras med fängelse i svårhetshänseende. För även om kriterierna för de båda påföljderna är precis desamma kommer domstolar inte att behandla dem likvärdigt om skillnaderna i verkställighet blir allt för stora. Exempelvis kan en månads slutna ungdomsvård inte alltid jämföras med en månads fängelse om fängelsestraffet kan komma att verkställas via elektronisk övervakning. Vidare finns det studier som pekar på att repressionsnivån i viss mån faktiskt är högre inom den slutna ungdomsvården än vad den är på fängelserna.¹⁸⁸ Om detta är fallet samtidigt som slutna ungdomsvård vilket denna uppsats pekat på används mer frekvent än fängelse innan 1999 års reform just på grund av att det ses som ett mjukare och mer vårdinriktat alternativ till fängelse har vi ett stort problem. Ett problem som än mer talar för att i framtiden ytterligare se över skillnaderna mellan fängelse och slutna ungdomsvård på verkställighetsplanet och hur dessa skillnader eventuellt påverkar domstolars påföljdsval.

En annan intressant fråga som bör analyseras ytterligare har sin grund i det som kom upp under intervjustudien om att det verkar finnas en ganska dålig kunskap hos domstolarna om vad den slutna ungdomsvården egentligen innebär. Samtidigt som domare själva säger sig känna till väldigt lite om verkställigheten är det ändå just bilden av slutna ungdomsvård som ett för ungdomar bättre och mer vårdinriktat alternativ som gör att man är något mer benägen att ta till påföljden i vissa fall. Mot denna bakgrund bör även ifrågasättas om inte sådant som enligt lagstiftaren är förlagt till verkställighetsplanet också borde hållas där istället för att allt mer överlämnas åt domstolar och valet av påföljd, inte minst när domare själva säger sig sakna relevanta kunskaper. Kanske är det då inte rimligt att domare ska behöva gå in och göra antaganden om hur pass lämpligt slutna ungdomsvård är med hänsyn till den unges personliga förhållanden.

¹⁸⁸ Nordlöf K, *Unga lagöverträdare i straff-, social-, och processrätt*, s. 190.

Bilaga A – Intervjufårgor

Frågor angående valet av slutet ungdomsvård

- Vad tror du är orsaken till att fler ungdomar döms till slutet ungdomsvård per år än som dömdes till fängelse innan 1999 års reform?
- Är slutet ungdomsvård lämpligt för fler typer av ungdomar än fängelse?
- Upplever du det som lättare att för de allra yngsta lagöverträdarna döma ut en påföljd som innebär vård istället för att döma till fängelse?
- Hur ser du på betydelsen av den unges vårdbehov i valet av slutet ungdomsvård som påföljd?
- Upplever du att socialnämndens yttranden i ungdomsmål vanligtvis ger dig ett bra underlag för att bedöma huruvida de av socialtjänsten föreslagna åtgärderna är tillräckligt ingripande för brottet i fråga?
- Vilken anser du vara den lindrigaste påföljden; slutet ungdomsvård i 8 månader eller skyddstillsyn i förening med fängelse i 2 månader?
- Innebär 2007 års lagändringar för unga lagöverträdare att du kommer vara mer restriktiv med att döma till slutet ungdomsvård?
- Vad anser du är viktigast i påföljdsvalet för unga lagöverträdare, att påföljden uppfyller kravet på proportionalitet mellan brott och straff eller att påföljden hindrar den unge från att återfalla i brott?

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

SOU 1956:55	Skyddslag
SOU 1993:35	Reaktion mot ungdomsbrott
SOU 2004:122	Ingripanden mot unga lagöverträdare
Proposition 1987/88:120	Påföljdsbestämmningspropositionen
Proposition 1997/98:96	Vissa reformer av påföljdssystemet
Proposition 2005/06:165	Ingripanden mot unga lagöverträdare
Ds 1997:32	Påföljder för unga lagöverträdare
NJA II 1988 s.199	Om särskilda och synnerliga skäl i 30:5 BrB

Litteratur

Borgeke Martin, *Att bestämma påföljd för brott*, Upplaga 1, Nordstedts Juridik, 2008.

Jareborg Nils/ Zila Josef, *Straffrättens påföljdslära*, Nordstedts Juridik, 2000.

Nordlöf Kerstin, *Unga lagöverträdare i social-, straff- och processrätt*, Studentlitteratur 2005.

Thunved Anders/Clevesköld Lars/Thunved Birgit, *Samhället och de unga lagöverträdarna*, Tredje upplagan, Nordstedts Juridik, 2007.

Tärnfalk Mikael, *Barn och brott – En studie av socialtjänstens yttranden i straffprocessen för unga lagöverträdare*, Rapport i socialt arbete nr 122, 2007, Institutionen för socialt arbete vid Stockholms Universitet.

Artiklar

SvJT 2007 s. 181, 'Den nya lagstiftningen om påföljder för unga', Borgeke Martin och Månsson Catharina

JT 2000 nr 1 s.236, 'Påföljder för unga lagöverträdare', Sitte Durling Catharina

Advokaten 2000 nr 2 s.28, 'Sluten ungdomsvård – ett år med ny påföljd.', Öman Sören

Apropå, Brottsförebyggande rådets tidskrift, 4-5/1999, 'Påföljdssystemet har blivit för komplext.'

Forskningsrapporter

Kühlhorn Eckart, 'Sluten ungdomsvård – Rättsliga reaktioner på de ungas brott före och efter införandet 1999', Forskningsrapport nr 5 2002, SiS

'Sluten ungdomsvård – en uppföljning', Gemensam rapport av BRÅ, SiS och Socialstyrelsen år 2002, Artikelnummer 2002-103-12

'Sluten ungdomsvård år 2000, intagna och frigivna ungdomar m.m.', Allmän SiS-rapport 2001:5

'Kriminalstatistik 2007', BRÅ Rapport 2008:17

Rättsfallsförteckning

Fall från HD

NJA 1996 s. 757

NJA 2001 s. 225

NJA 2001 s. 913

NJA 2007 s. 636

NJA 2007 s.624

Hovrättsfall

B 1866-04 Hovrätten över Skåne och Blekinge

B 2002-06 Hovrätten över Skåne och Blekinge

B 7607-08 Svea hovrätt

B 204-06 Göta hovrätt

B 867-06 Göta hovrätt

B 972-06 Göta hovrätt

B 1339-06 Göta hovrätt

B 351-08 Göta hovrätt

B 960-08 Göta hovrätt

B 1246-08 Göta hovrätt

B 1804-08 Göta hovrätt

B 1951-08 Göta Hovrätt

Tingsrättsfall

B 2528-05 Jönköpings tingsrätt

B 3208-05 Norrköpings tingsrätt

B 4712-05 Örebro tingsrätt

B 4146-05 Kalmar tingsrätt

B 3401-07 Jönköpings tingsrätt

B 4328-07 Linköpings tingsrätt

B 4631-07 Örebro tingsrätt

B 4754-07 Örebro tingsrätt

B 516-08 Skövde tingsrätt